

JOANNA PISULIŃSKA

Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Historii

ORCID 0000-0002-1905-8005

Uczeni i ich działalność naukowo-organizacyjna w „poufnej rozmowie”. Listy Marceliego Handelsmana do Stanisława Zakrzewskiego w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu

Scholars and Their Scientific and Organizational Activities in “Confidential Conversation”. Letters of Marceli Handelman to Stanisław Zakrzewski in the Collection of the Ossoliński National Institute in Wrocław

Abstract

The correspondence of the prominent Warsaw historian Marceli Handelman (1882–1945) includes letters and postcards addressed to Stanisław Zakrzewski (1873–1936), a well-known and respected Lviv researcher of Polish history and president of the Polish Historical Society. It is part of the collection of the National Ossoliński Institute Library in Wrocław. The 29 letters, four postcards, one leaf, and two separately paginated enclosures (attached to the letters) have been compiled. They were sent between 1919 and 1936 and mainly concern scientific and organizational matters.

Słowa kluczowe: Marceli Handelman, Stanisław Zakrzewski, Polskie Towarzystwo Historyczne, warszawskie środowisko historyczne

Keywords: Marceli Handelman, Stanisław Zakrzewski, Polish Historical Society, historical community in Warsaw

Prezentowane listy ukazują rozwój szczególnej, opartej na zaufaniu i życzliwości, współpracy dwóch historyków, którzy ze względu na nieprzeciętne zdolności organizacyjne, piastowane funkcje i przede wszystkim posiadany autorytet w polskim środowisku historycznym kształtowali historiografię II Rzeczypospolitej. Byli to Stanisław Zakrzewski (1873–1936)¹ i Marceli Handelman

¹ Szerzej zob. m.in.: P. Dąbkowski, *Profesor Stanisław Zakrzewski. Jego praca w Towarzystwie Naukowym Lwowskim*, „Sprawozdanie Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, 1936, 1, s. 99–108;

(1882–1945)². Pierwszy list Handelsmana do Zakrzewskiego został wysłany 3 października 1919 r. Wówczas Zakrzewski, profesor Uniwersytetu Lwowskiego³, kierownik katedry historii Polski, był jednym z nielicznych uczonych, którzy zdecydowali się pozostać we Lwowie. Wielu wykładowców Uniwersytetu Lwowskiego po odzyskaniu niepodległości przeniosło się do innych ośrodków naukowych. Zakrzewski natomiast przyjął stanowisko dziekana Wydziału Filozoficznego na rok akademicki 1919/1920 i cały swój wysiłek włożył w odbudowę studium historycznego tegoż Uniwersytetu, zapraszając do współpracy swoich wieloletnich przyjaciół – Franciszka Bujaka, Jana Ptaśnika i Adama Szelańskiego. Zakrzewski angażował się również w działalność Towarzystwa Historycznego (dalej: TH) i wydawanego przez nie „Kwartalnika Historycznego” oraz Towarzystwa Naukowego we Lwowie.

T.E. Modelski, *Działalność naukowa Ś.p. Stanisława Zakrzewskiego*, Lwów 1936; B. Włodarski, *Zarys biograficzny (Stanisława Zakrzewskiego)*, w: S. Zakrzewski, *Zagadnienia historyczne*, t. 1, Lwów 1936, s. VII–XVI; S. Zajączkowski, *Stanisław Zakrzewski 1873–1936*, „Ateneum Wileńskie”, 1936, s. 905–944; M. Handelsman, *Stanisław Zakrzewski 1873–1936*, „Droga”, 16, 1937, s. 420–430; K. Śreniowska, *Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893–1936*, Łódź 1956; J. Tyszkiewicz, *Stanisław Zakrzewski był nie tylko mediewistą*, w: *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, cz. 3, red. J. Maternicki, Warszawa 1989, s. 119–131; K. Błachowska, *Stanisław Zakrzewski (1873–1936)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, współpr. L. Zaskilniak, Rzeszów 2007, s. 379–398; J. Maternicki, *U progu niepodległości*, w: tenże, *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2009, s. 304–314; J. Pisulińska, *Zagadnienie syntezy w refleksji metodologicznej i dziejopisarstwie Stanisława Zakrzewskiego*, w: *Badacze przeszłości wobec wyzwań XIX–XXI wieku*, red. K. Błachowska, Z. Romek, M. Wolniewicz, Warszawa 2013, s. 213–227; J. Pisulińska, *Rzecz o przyjaźni i nauce historycznej. Listy Franciszka Bujaka do Stanisława Zakrzewskiego w zbiorach Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 81, 2020, s. 361–397; *Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie do 1939 roku*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaskilniak, Rzeszów 2016.

² Szerzej zob. m.in.: J. Woliński, *Marceli Handelsman (1882–1945)*, „Kwartalnik Historyczny”, 53, 1939–1946, 3–4, s. 503–511; S. Kieniewicz, *Wstęp*, w: M. Handelsman, *Adam Czartoryski*, t. 1, Warszawa 1948, s. IX–XX; T. Manteuffel, *Handelsman Marceli (1882–1945)*, w: PSB, 9, Wrocław 1960–1961, s. 268–271; A. Gieysztor, *Historia prawdą żywą, rzeczywistością, służbą (o Marcelim Handelsmanie 1882–1945)*, w: *Wielcy humanistyki polskiej*, red. J. Górski, Wrocław 1991, s. 69–72; A. Gieysztor, *Posłowie*, w: M. Handelsman, *Średniowiecze polskie i powszechne. Wybór pism*, Warszawa 1966, s. 351–371; S. Kieniewicz, *Marceli Handelsman (1882–1945)*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, red. A. Gieysztor, J. Maternicki, H. Samsonowicz, Warszawa 1986, s. 257–273; T. Lępkowski, *Wstęp*, w: M. Handelsman, *Rozwój narodowości nowoczesnej*, oprac. i wstęp T. Lępkowski, Warszawa 1973, s. 5–18; T. Pawelec, *Myśl metodologiczna Marceliego Handelsmana*, Lublin 1994; M. Willaume, *Listy Marceliego Handelsmana do Zygmunta Lubicz-Zaleskiego (1911–1939)*, „Akta Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu”, 2, 1993, s. 165–235; P. Komorowski, *Działalność Marceliego Handelsmana w Towarzystwie Naukowym Warszawskim*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, 71, 2008, s. 59–92; P. Węcowski, *Marceli Handelsman (1882–1945)*, w: M. Handelsman, *Historyka*, oprac. P. Węcowski, Warszawa 2010, s. 335–346; P. Węcowski, *Przedwojenne listy Aleksandra i Ireny Gieysztorów do Marceliego Handelsmana*, „Kwartalnik Historyczny”, 127, 2020, 1, s. 95–129.

³ Nominację na stanowisko profesora zwyczajnego otrzymał 1 października 1913 r.

W 1923 r. został prezesem TH i w czasie tej pierwszej kadencji jego najważniejszym sukcesem było nadanie towarzystwu charakteru ogólnopolskiego. Stało się to także przy wsparciu warszawskiego środowiska historycznego, a zwłaszcza Marcelego Handelsmana. Jak podkreślił Tadeusz Manteuffel, „zdołał on [Handelsman] przekonać kolegów warszawskich o konieczności uznania priorytetu Lwowa, kierownictwo zaś Polskiego Towarzystwa Historycznego nakłonił do kompromisu, którym było uznanie Towarzystwa Miłośników Historii za towarzystwo działającej na prawach autonomicznego oddziału polskiego towarzystwa Historycznego”⁴. Zakrzewski został też pierwszym prezesem Polskiego Towarzystwa Historycznego (dalej: PTH). Sprawował tę funkcję w latach 1925–1932. Ponownie został wybrany w 1934 r. i pełnił ją do swojej śmierci.

Handelsman z kolei, prawie dziesięć lat młodszy od lwowskiego historyka, w kwietniu 1919 r. otrzymał nominację na profesora zwyczajnego i kierownika Katedry Historii Powszechnej Uniwersytetu Warszawskiego (dalej: UW)⁵. Wcześniej zaangażował się w działalność Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (dalej: TNW; od 1908) oraz Towarzystwa Miłośników Historii (dalej: TMH) w Warszawie (członek od 1906)⁶. Od 1918 r. był redaktorem (wspólnie ze Stanisławem Kętrzyńskim) „Przeglądu Historycznego” wydawanego przez TMH. Do jego głównych zadań należało m.in. pozyskiwanie funduszy na wydawanie czasopisma. Nie było to łatwe, o czym świadczyło nieregularne ukazywanie się pisma w pierwszych latach niepodległości.

Ostatni list Handelsmana do Zakrzewskiego, zachowany w zbiorach Ossolineum, został wysłany 18 lutego 1936 r. Prawie miesiąc później – 15 marca Stanisław Zakrzewski zmarł nagle na zawał serca. Historyk warszawski poświęcił swojemu przyjacielowi tekst wspomnieniowy, który został opublikowany w „Drodze” w 1937 r. Przedstawił w nim osobisty portret Zakrzewskiego, będący wynikiem nie tylko znajomości dokonań naukowych tego ostatniego, ale i własnych obserwacji oraz przeprowadzonych z nim „rozmów poufnych”⁷. Charakteryzując jego „fizjonomię wewnętrzną”, skoncentrował się na ukazaniu jego spojrzenia na historię i zadania

⁴ T. Manteuffel, *Rola Marcelego Handelsmana w życiu naukowym Warszawy*, „Przegląd Historyczny”, 50, 1959, 1, s. 4–12; tenże, *Handelsman Marcelego (1882–1945)*.

⁵ Marcelego Handelsmana został zatrudniony na Uniwersytecie Warszawskim (dalej: UW) w 1915 r., objął wówczas kierownictwo katedry historii nowożytnej. Bliżej ten okres w życiu Handelsmana zob. T. Manteuffel, *Rola Marcelego Handelsmana*, s. 4–12.

⁶ Od 1922 r. Handelsman pełnił funkcję przewodniczącego II Wydziału (Nauk Historycznych, Społecznych i Filozoficznych) Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (dalej: TNW). Kierował również istniejącymi przy Wydziale: Komisją Historyczną, Komisją Atlasu Historycznego Ziemi Polskich, Gabinetem Nauk Historycznych oraz Centralną Biblioteką TNW. Szerzej zob. J. Piskurewicz, L. Zasztowt, *Towarzystwo Naukowe Warszawskie*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, 49, 1986, s. 65–66; H. Szwanowska, *Dzieje Towarzystwa Miłośników Historii*, w: *Towarzystwo Miłośników Historii. Stulecie 1906–2006*, red. A. Rachuba, H. Rutkowski, Warszawa 2006, s. 5–21.

⁷ „Obok fizjonomii zewnętrznej każdy człowiek, każdy uczonek posiada swoją fizjonomię, to coś co czasem wypowie się w jego dziele, co nieraz wypłynie w rozmowie poufnej, co jednak tkwi w nas najgłębiej i jest naszą prawdą ukrytą”, M. Handelsman, *Stanisław Zakrzewski 1873–1936*, s. 420.

historyka. Handelsman postrzegał Zakrzewskiego jako badacza służącego prawdzie, ale i jako poetę umiejętnie korzystającego z daru intuicji. Obie te kwestie miały równie ważne znaczenie dla profesora UW. Dla obu intuicja była „talentem historycznym”, czymś „nieuchwytnym”, „przyrodzonym”, zdolnością „odczuwania związku pomiędzy terażniejszością a przeszłością”⁸, „zdolnością głębszego wiązania warunków i zjawisk powstających i plastycznego widzenia”⁹. Warto również wspomnieć, że łączyło ich sprzyjanie neoromantycznym tendencjom wyrażającym się w podkreślanu roli jednostki w dziejach¹⁰.

Podobnie też postrzegali obowiązki historyka, który miał służyć terażniejszości i kształcić społeczeństwo w zakresie historii i polityki. Z tego też wynika ich zaangażowanie w życie społeczne, organizacyjne czy dydaktyczne, a także polityczne. Choć ich pierwsze fascynacje polityczne były odmienne (Zakrzewski w pierwszym dziesięcioleciu XX w. hołdował poglądom narodowym, Handelsman związany był z Polską Partią Socjalistyczną), to w późniejszych latach obaj już stali po stronie Józefa Piłsudskiego, którego darzyli szczególną sympatią, tylko nie zawsze jednakoowo dobrze oceniali prowadzoną przez niego politykę. Bardziej krytyczny wobec niej był Handelsman, zwłaszcza po przewrocie majowym w 1926 r. Krytycznie oceniał aresztowania polityków opozycyjnych w 1930 r. i proces brzeski oraz postępujące ograniczenie autonomii uczelni. Zakrzewski z kolei poparł przewrót i w większym stopniu zaangażował się politycznie. W latach 1928–1935 był senatorem z ramienia Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem.

Nie należy jednak zapominać, że historycy ci posiadali wspólne zainteresowania naukowe. Nie specjalizowali się wyłącznie w historii określonej epoki. Obaj prowadzili badania nad średniowieczem oraz XIX w., a także dziejami najnowszymi. Przykładali też niemałą rolę do zagadnień teoretycznych i metodologicznych¹¹. W pracy naukowej często podkreślali wierność tym samym wartościom – rzetelności, logiczności i ostrożności w formułowaniu wniosków – które następnie przekazywali swym uczniom. Nazwiska niektórych pojawiają się również w przedstawionych listach (m.in. Kazimierz Tyszkowski, Tadeusz Manteuffel, Stanisław Arnold,

⁸ S. Zakrzewski, *Kultura historyczna*, w: *Historycy o historii. Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego*, t. 1: 1775–1918, zebrał, wstępem i komentarzem opatrzył M.H. Serejski, Warszawa 1963, s. 515.

⁹ M. Handelsman, *Historyka*, Warszawa 2010 (reprint), s. 28. Por. S. Kieniewicz, *Marceli Handelsman (1882–1945)*, s. 270.

¹⁰ Warto jednak zaznaczyć, jak zauważył Aleksander Gieysztor, że Handelsman w większym stopniu będzie podkreślał rolę jednostki w pracach poświęconych wyłącznie dziejom nowożytnym. A. Gieysztor, *Posłowie*, s. 366.

¹¹ Por. H. Bachulska, *Bibliografia prac prof. Marcelego Handelsmana 1903–1928*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestopięcioletniej działalności naukowej prof. Marcelego Handelsmana*, Warszawa 1929, s. 1–32; S.K. Kuczyński, *Bibliografia prac Marcelego Handelsmana wydanych po roku 1928*, „Przegląd Historyczny”, 50, 1959, 1, s. 116–121; J. Skrzypek, *Bibliografia prac profesora dr. Stanisława Zakrzewskiego*, w: *Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego*, Lwów 1934, s. IX–XXV.

Wanda Moszczeńska). Brali bowiem oni aktywny udział w przedsięwzięciach inicjowanych przez swych mistrzów.

Niebagatelnym też elementem, pozwalającym tym uczonym nawiązać tak bliskie relacje, były posiadane przez nich podobne cechy charakteru – zdecydowanie, umiejętność narzucania swej woli i zdolności kierownicze. W opinii ówczesnych wiele zależało od ich decyzji, podejmowanych przez nich inicjatyw, zaangażowania i dynamiczności.

Korespondencja ta ukazuje przede wszystkim działalność Marcelego Handelsmana, zwłaszcza na rzecz rozwijania współpracy międzynarodowej. Wynikało to z pełnionej przez niego w latach 1925–1939 funkcji delegata PTH do spraw zagranicznych. Stanowisko to wraz z nadaniem TH charakteru ogólnopolskiego zostało zagwarantowane dla ośrodka warszawskiego. Handelsman był do tej funkcji szczególnie predestynowany. Dzięki indywidualnym kontaktom naukowym zdobytym podczas studiów i pobyków naukowych, m.in. w Berlinie, Paryżu, Wiedniu, Londynie, Rapperswilu, Zurychu, jako historyk cieszył się największym uznaniem za granicą. Świadczą o tym też liczne członkostwa w zagranicznych instytucjach i towarzystwach naukowych (Akademia Nauk Moralnych i Politycznych w Paryżu, Centre International de Synthèse w Paryżu, Instytut Słowiański w Pradze, Royal Historical Society w Londynie, Szkoła Nauk Sławistycznych w Londynie, Towarzystwo Naukowe w Pradze, Towarzystwo Historyczne Węgierskie). Historyk warszawski obawiał się izolacji polskiej historiografii. W związku z tym inicjował wiele przedsięwzięć mających na celu integrację polskich historyków z europejskimi. Najważniejszymi z nich było powołanie Federacji Towarzystw Historycznych Europy Wschodniej w 1926 r. oraz zorganizowanie w Polsce w 1933 r. Międzynarodowego Kongresu Historyków. Dbał on również o wizerunek polskiej historiografii za granicą. Nikt tak jak on nie szczędził swych sił na wydawanie publikacji polskich historyków w językach obcych, pokazując osiągnięcia polskich historyków, a także przekazując europejskiej opinii publicznej wiedzę dotyczącą dziejów Polski. Motywował też innych polskich historyków do wyjazdów zagranicznych.

* * *

Listy Marcelego Handelsmana do Stanisława Zakrzewskiego znajdują się w korespondencji Stanisława Zakrzewskiego, przechowywanej w Dziale Rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (rkps Ossol. 7345/II). Zbiór ten obejmuje 29 listów, 12 kart pocztowych, 1 liścik i 2 załączniki (prawdopodobnie dołączone do listów). Większość pocztówek nie została zamieszczona w poniższym opracowaniu. Zawierają one krótkie pozdrowienia, podziękowania, gratulacje i życzenia. Opublikowano tylko trzy z nich.

Listy są ułożone w porządku chronologicznym. Dotyczą one głównie kwestii naukowo-organizacyjnych. Przeważa tematyka związana z działalnością towarzystw naukowych, zwłaszcza PTH, TNW i TMH w Warszawie (od 1925 r. działającego jako samodzielny oddział PTH). Obaj historycy nierzadko w sprawach naukowych

mówili jednym głosem i wspierali się w momentach konfliktowych. Handelsman nie poruszał spraw prywatnych, *stricte* osobistych.

Przy przygotowywaniu listów do druku stosowano się do zasad określonych w *Projekcie instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku* Ireneusza Ihnatowicza („*Studia Źródłoznawcze*”, 7, 1962, s. 99–124). Zgodnie z tym zmodernizowano pisownię i interpunkcję. Wszelkie podkreślenia pochodzą od autora, w nawiasach kwadratowych rozwiązano wszystkie skróty i dodano nie-liczne uzupełnienia wydawcy. W przypisach czytelnik znajdzie informacje o sprawach i postaciach występujących w listach. Zostały one sporządzone na podstawie literatury przedmiotu oraz polskich i zagranicznych wydawnictw słownikowych i encyklopedycznych.

Papiery Stanisława Zakrzewskiego. T. 3. Listy od różnych osób, Litery G–J. Lata 1899–1936. Rkps Ossol. 7345/II

Listy z lat 1919–1936, sztuk 42 + 2 zał. Strony (karty) 291–396.

1

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 291–292

[Warszawa] 3 X 1919 r.

Szanowny Panie Profesorze,

Nie mam wprawdzie przyjemności znać Sz[anownego] Pana Profesora osobiście, mimo to pozwalam sobie przesłać swój zbiór studiów na jego ręce z prośbą o łaskawą, a rzeczową o nich opinię¹². Warunki drukarskie obecne są tego rodzaju, że czekać na normalne, a zatem w druku ujawnienie opinii – to znaczy odłożyć wysłuchanie jej może nawet na lata. Dawniejsza troska Sz[anownego] Pana Profesora o rozwój zagadnień metodologicznych i świeża jego opinia o „ideologii ustrojowej”¹³ sprawiają, że zdanie jego jest mi specjalnie cennym.

Korzystam z tej sposobności nawiązania na razie bliższych stosunków, które mam nadzieję nie ograniczą się jedynie do tego listu i może przy łatwiejszej komunikacji ze Lwowem zamienią się w znajomość osobistą, aby zapewnić Sz[anownego] Pana Profesora o najgłębszym szacunku i poważaniu

Marceli Handelsman

Mokotowska 50

¹² Zapewne Handelsman przesłał zbiór studiów zatytułowanych *Zagadnienia teoretyczne historii*, opublikowanych w Warszawie w 1919 r.

¹³ Stanisław Zakrzewski w 1918 r., we Lwowie, opublikował tekst zatytułowany *Ideologia ustrojowa. Krytyka sądów Balzera, Kutrzeby i Choloniewskiego*, w którym zanegował uleganie optymizmowi głoszonemu przez wymienionych w podtytule historyków oraz pisanie o przeszłości zaspokajające oczekiwania społeczne, a nie kierujące się prawdą i obiektywizmem.

2

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 297–298 (karta pocztowa)

Warszawa 4 VI 1921 r.

Szanowny Panie Profesorze,

Dziękuję ślicznie za pamięć i łaskawie przesłane cenne studium *Dagome iudex*¹⁴. Konstrukcja pańska wydaje mi się b[ardzo] przekonywująca choć dotąd nie miałem możliwości skontrolowania każdego momentu szczegółowego. Ciekaw jestem ogromnie pańskiej ostatniej recenzji dok[umentu] 1136. Zwracam uwagę na studium Holtzmanna¹⁵ w ostatnim tomie *Zeitsch[rift] f[ür] Schlesiens* przywracającego normańskość Mieszka i ciekaw jestem pańskiego zdania o tej pracy¹⁶. Kiedy zobaczymy Pana w Warszawie?

Łączę najlepsze pozdrowienia i wyrazy głębokiego szacunku

Marceli Handelsmann

[...]

3

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 299–302

[Warszawa] 9 XII 1921 r.

Szanowny Panie Profesorze,

Bardzo dziękuję za miły jego list i zapowiedź recenzji mej historyki. Jestem bardzo ciekaw Jego uwag krytycznych. Oczywiście rozumiem, iż uwag tych musi być wiele. Trudno, żeby można było jednakowo ujmować zjawiska. A im więcej będzie zdań odmiennych, tem lepiej będzie dla mnie, zwłaszcza kiedy zabiorę się do pisanja tomu II - ego mej książki¹⁷.

P. Arnold¹⁸, jak Sz[anownemu] Panu wiadomo, załatwił w ten sposób sprawę w Wiedniu, iż jak tylko przyjdzie polecenie, jeden z jego kolegów fotografie

¹⁴ Zakrzewski przesłał Handelsmanowi zapewne swój tekst *Najdawniejsza bulla dla Polski: spostrzeżenia nad dokumentem „Dagome iudex”* (Lwów 1920).

¹⁵ Robert Holtzmann (1873–1946), niemiecki mediewista, w latach 1928–1930 był prezesem Towarzystwa Historyków Niemieckich.

¹⁶ R. Holtzmann, *Böhmen und Polen im 10. Jahrhundert. Eine Untersuchung zur ältesten Geschichte Schlesiens*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, 52, 1918, s. 1–37.

¹⁷ M. Handelsman, *Historyka*, cz. 1: *Zasady metodologii historii*, Zamość 1921 (wyd. 2, Warszawa 1928).

¹⁸ Stanisław Arnold (1895–1973), uczeń Handelsmana, pod jego kierunkiem w 1920 r. obronił doktorat. Habilitował się pięć lat później na podstawie rozprawy *Stanowisko Longobardów do Rzymian we Włoszech Północnych w okresie inwazji. Na tle uposażenia klasztoru św. Kolumbana w Bibbio w w. VII–X* („Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny”, seria 2,

obstaluje¹⁹ i wykupi. Pisze Sz[anowny] Pan o swej podróży do Warszawy w grudniu. Będzie mi bardzo miło, jak Pan zechce skorzystać z mego gabinetu. I proszę do nas – na mieszkanie.

Z Przeglądem Historycznym²⁰ mam duży kłopot. Drukuję go dla oszczędności w Włocławku, a drukarz nieosiągalny, bo oddalony - nic nie robi sobie z moich urgesów²¹. Dotąd złożył 4 arkusze, w 5-tym powinna być pańska praca. Obiecuję mu nawet, że po każdym arkuszu będę płacił, i to nie pomaga.

Do Lwowa miałem i mam zamiar zjechać. Czekam na jakąś okazję naukową, a chciałbym z parę tygodni posiedzieć (ze dwa) i popracować w Ossolineum. Na razie byłem w Krakowie.

Stosownie do życzenia pańskiego posłałem mój feudalizm – po polsku i po niemiecku ze względu na pewne zmiany²². Przypuszczam, że książki te już doszły rąk pańskich. Z poglądami Arnolda mają mało związku²³. Wziął tylko temat i pewną ogólną wizję. Ja się w szczegółowe rozważania nie wdawałem.

Obecnie drukuję w T-mie dosyć ciekawą pracę jednego z pracowników fakultetu historycznego, p. Natansona²⁴ o rozwoju granicy wschodniej Rz[eczy]p[ospo]litej do 1569²⁵.

W tych dniach spotkał nas wielki zawód. Liczyliśmy na p. Ptaśnika²⁶ i nie przyjechał. Jest jednak nadzieja, że będzie za tydzień, czy tak?

Słyszałem, że asystent pański jedzie do Włoch. Jest to, zdaje się, pierwsza próba odświeżenia stosunków ze światem. Z przedziwną tęsknotą myślę o zagranicy. Nie daleko, nawet na Monachium bym się zgodził. Jest się czym bardziej odciąć od nauki zachodniej. Mam wrażenie, iż nam niedługo grozić będzie to samo

38, 1924, 3, ss. 52). W 1929 r. został profesorem nadzwyczajnym, a w 1938 r. profesorem zwyczajnym UW. Od 1934 r. był kierownikiem Katedry Historii Gospodarczej i Geografii Historycznej UW.

¹⁹ Zleci wykonanie.

²⁰ Handelsman był redaktorem „Przeglądu Historycznego” w latach 1918–1939.

²¹ Nalegań.

²² M. Handelsman, *Z metodyki badań feodalizmu. Podstawy porównania*, cz. 1, Warszawa 1917; w języku niemieckim: *Die mittelalterliche polnische Sozialgeschichte, Beiträge zur Fragestellung*, „Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft”, 36, 1918; *Feodalizm i feodalizacja w świecie zachodnio-europejskim*, referat wygłoszony 12 kwietnia 1923 r. w Brukseli podczas Międzynarodowego Zjazdu Historyków, następnie ogłoszony w „Przeglądzie Współczesnym”, 1923, s. 261–276.

²³ S. Arnold, *Władztwo biskupie na grodzie malborskim w w. XIII*, Warszawa 1921.

²⁴ Jan Natanson-Leski (1883–1964), historyk i geograf. Wywodził się z asymilowanej rodziny żydowskiej, w II Rzeczypospolitej pracował jako nauczyciel w warszawskich szkołach. Po II wojnie światowej związany z Uniwersytetem Jagiellońskim (dalej: UJ), w 1957 r. został zatrudniony w Katedrze Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii UJ na stanowisku profesora nadzwyczajnego.

²⁵ J. Natanson-Leski, *Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej*, cz. 1: *Granica moskiewska w epoce Jagiellońskiej*, „Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, 1, 1922.

²⁶ Jan Ptaśnik (1876–1930), mediewista, historyk kultury. Od 1919 r. zatrudniony na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (dalej: UJK); otrzymał wówczas profesurę zwyczajną i kierownictwo katedry historii średniowiecznej i nauk pomocniczych historii; przyjaciel Zakrzewskiego.

co w Rosji, t.j. rola pająka, który ma sam z siebie tylko wysnuwać swą nić. To może i dodatnie dla indywidualności, nie zawsze jest z pożytkiem dla nauki.

Łączę najlepsze pozdrowienia od nas obojga i wyrazy szacunku prawdziwego
Marceli Handelsman

9. 12. 1921

PS. „Mieszko”²⁷ już jest ukończony, jeszcze go jednak nie widział.

4

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 303–306

[Warszawa] 30 XII 1921 r.

Szanowny Panie Profesorze,

Wczoraj dostałem list pański i wczoraj również był u mnie p. Bujak²⁸, który bliżej rzecz wyjawiał. Staram się odpowiedzieć na wszystkie punkty. Rozmówiłem się z p. Muszkowskim²⁹, który mnie zapewniał, iż wysłał egzemplarze pańskiej książki³⁰ i że w przyszłym tygodniu wyśle honorarium. Rzecz wypadła bardzo ładnie i muszę się przyznać wprawia w kłopot innych autorów, którzy, jak np. ja, nie mogą się popisać tak świetnym dziełem. Jest to rzecz zupełnie i ściśle naukowa, b[ardzo] ciekawa i mimo to dla przeciętnego czytelnika dostępna.

Co się tyczy pracy pańskiej o bully³¹, oczywiście bardzo proszę dla „Przeglądu [Historycznego]”, lecz dopiero do następnego tomu, który niestety wobec kłopotów z drukiem tego tomu nie wiem kiedy wyjdzie. Ze względu na podtrzymaną złą wolę drukarza zmuszony jestem odebrać wydrukowane dotąd aż 4 arkusze i przenieść druk „Przeglądu” gdzieindziej, co bardzo utrudnia i tak dość trudną dzisiaj rolę redaktora.

Co się tyczy Monumenta Poloniae antiquissima to dla przeprowadzenia tej rzeczy, która wydaje mi się możliwą, potrzeba mi kilku tygodni czasu i trochę bliższych informacji, merytorycznie – krótkiego zestawienia tytułów źródeł, które by weszły w skład wydawnictwa,

– krótkiej notatki o metodzie projektowanej publikacji, oczywiście z możliwością późniejszych w miarę druku zmian, organizacyjnie – preliminarza ogólnego wydatków na rok,

²⁷ S. Zakrzewski, *Mieszko I jako budowniczy państwa polskiego*, Warszawa 1921.

²⁸ Franciszek Bujak (1875–1953), badacz dziejów gospodarczych. Od 1921 r. profesor zwyczajny UJK we Lwowie, kierownik katedry historii społecznej i gospodarczej; bliski przyjaciel S. Zakrzewskiego.

²⁹ Jan Muszkowski (1882–1953), warszawski bibliotekarz i wydawca; w 1921 r. był wydawcą i redaktorem Polskiej Składnicy Pomocy Szkolnych, gdzie opublikowano monografię *Mieszko I jako budowniczy państwa polskiego* Zakrzewskiego.

³⁰ S. Zakrzewski, *Mieszko I jako budowniczy*.

³¹ Zob. przyp. 14.

– stopnia (ewnt[ualnego]) udziału T[owarzyst]wa Warsz[awskiego]³² w wydatkach, udziału ewen[tualnego]- Ministerstwa lub Kasy Mianowskiego³³

– stosunku ewnt[ualnego] wydawnictwa do Komisji historycznej T[owarzyst]wa, lub T[owarzyst]wa w ogóle³⁴.

Bardzo proszę o krótkie dane (myśli) w tych rzeczach w czasie najbliższym i w ciągu stycznia mam nadzieję sprawę wrzucić. Co się tyczy Biblioteki przekładów, którą Pan projektuje, wydaje mi się rzecz nadzwyczaj pożyteczną. Chodziłoby oczywiście także o literaturę angielską i niemiecką, ew[ewntualnie] włoską. Kwestia programu i tytułu jest późniejsza. Ja bardzo chętnie zgadzam się na współudział i dziękuję bardzo za pamięć. Mam takie niektóre gotowe rzeczy przez uczniów i niektóre w robocie. I tu kwestia praktyczna jest najważniejsza, i dlatego bardzo proszę o wiadomości 1) czy jest wydawca i jaki i 2) jakie warunki daje? Ja bowiem mógłbym zapośredniczyć porozumienie z jedną z firm warszawskich młodszych, lecz zasłużonych. Bardzo jestem zobowiązany za pamięć i proszę o szczegóły, a w takim razie przesłałbym i moje ewent[ualne] dezyderaty poprawione.

Czy Sz[anowny]Pan otrzymał wysłane moje prace o feudalizmie i po niemiecku, posłałem polecając³⁵.

Łączę serdeczne pozdrowienia i wyrazy najlepszych życzeń noworocznych
Marceli Handelsman

5

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 307–308

Warszawa 9 III 1922 r.

Szanowny Panie Profesorze,

W liście, który nadał p. dr Hartleb³⁶ przede wszystkim przepraszałem za opóźnienie odpowiedzi – wyjechałem na 2 tygodnie z Warszawy – a następnie

³² TNW zostało założone w 1907 r., w 1909 r. stworzono Komisję Historyczną przy Wydziale II Towarzystwa (nauk antropologicznych, społecznych, historii i filozofii). Handelsman był członkiem Towarzystwa od 1908 r., w okresie międzywojennym pełnił funkcję sekretarza, a następnie w latach 1922–1939 przewodniczącego Wydziału II. Handelsman przewodniczył także istniejącym przy Wydziale: Komisji Historycznej, Komisji Atlasu Historycznego Ziem Polskich, a także kierował Gabinetem Nauk Historycznych oraz Centralną Biblioteką TNW.

³³ Kasa im. Józefa Mianowskiego – fundacja wspierająca finansowo badania i wydawnictwa naukowe na ziemiach polskich, działająca od 1881 r.

³⁴ Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.

³⁵ Zob. przyp. 22.

³⁶ Kazimierz Hartleb (1886–1950), historyk kultury, uczeń Ludwika Finkla, od 1920 r. docent UJK we Lwowie, a od 1929 r. profesor tytularny tegoż Uniwersytetu, współpracownik i przyjaciel Zakrzewskiego.

donosiłem, że otrzymałem wszystkie przesłane papiery i że bardzo byłem za nie wdzięczny, gdyż przyszły w chwili układania budżetu T[owarzyst]wa Naukowego. Merytorycznie nie załatwiłem jeszcze sprawy samego przedsięwzięcia³⁷. W przyszłym tygodniu zwołuję posiedzenie, na którym zajmiemy się tą kwestią i liczę, że za 10 dni załatwimy pomysł pański ostatecznie. Wtedy szczegółowo odpiszę, a na razie łączę najlepsze pozdrowienia dla Kochanego Pana Profesora i wyrazy szacunku głębokiego

Marceli Handelsman

6

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 309–312

[Warszawa] 26 III 1922 r.

Szanowny i Kochany Panie Profesorze,

Przepraszam bardzo, że dotąd nie pisałem, czekałem na załatwienie projektu pańskiego w T[owarzyst]wie Nauk[owym] i dlatego nie podziękowałem nawet za łaskawą dla mnie dedykację na książkę, którą otrzymałem z wdzięcznością, i nie donosiłem, że rękopisu na razie przesłać nie mogę, gdyż jest w drukarni w Włocławku, a korektę powinienem otrzymać w tym tygodniu (z chwilą otrzymania korekty, pošlę ją Panu – do poprawy). Co się tyczy pańskiego projektu, T[owarzyst]wo Nauk[owe] wprowadziło na rok bieżący do swego budżetu sumę 700 tys. mrk na Monumenta, a na wydziale II postanowiono do wydawnictwa takiego przystąpić. Są jednakże pewne obiekcje podnoszone – natury naukowej i rzeczowej. Pod względem naukowym zwracano uwagę, że przy tak wielkim nakładzie funduszy – może nie wystarczyłoby się ograniczać do przedrukowywania w większości wypadków dawniejszych tekstów, i że może dobrze by było przystąpić do całkowicie nowej edycji. Pod względem rzeczowym, sprawa jest w zasadzie już załatwiona, wykonaną jednak będzie po uchwaleniu budżetu co nastąpi w kwietniu lub początku maja, i na skutek wówczas zawartej umowy między Zarządem T. N. a Sz[anownym] Panem jako przyszłym kierownikiem wydawnictwa. Wobec tego, a także i dla innych powodów, ile że istnieją dawniejsze pomysły wydawnictw, np. roczników, projekty odnowienia Mon[umenta] Pol[oniae] Historica, niektóre ambicje, w związku z poczynionymi przygotowaniem, a także ponieważ do definitywnego podpisania umowy musi upłynąć trochę czasu, czyżby Sz[anowny] Pan Profesor nie uważał za możliwe odbycie wspólnej narady w Warszawie. Pozostałoby to w związku z tem, co mi Sz[anowny] Pan proponował latem, polecając omówić sprawy wydawnicze z p. Semkowiczem³⁸.

³⁷ Prawdopodobnie chodzi o *Monumenta Poloniae antiquissima*.

³⁸ Władysław Semkowicz (1878–1949), znawca nauk pomocniczych historii, studiował we Lwowie, tam uzyskał doktorat. Habilitował się w 1909 r. na UJ. Od 1916 r. profesor nadzwyczajny, od 1919 r.

Gdyby to odpowiadało Sz[anownemu] Panu, a prosiłbym o natychmiastową odpowiedź, zwołałoby T[owarzystwo] Nauk[owe] po Świętach naradę, na którą by prócz Pana zaprosiło p. Semkowicza i p. Siemieńskiego³⁹, naszego kierownika wydawnictw z następującym programem

- 1) projekt Mon[umenta] antiquissima i metoda wydawnicza
- 2) organizacja podziału pracy uwzględniająca federacyjność instytucji, lecz jedność naczelnego Kierownictwa – osoby (t.j. Pana)

Prosiłem p. Bujaka, żeby Panu te rzeczy przedstawił, tu raz jeszcze na piśmie precyzuję i bardzo proszę o rychłą wiadomość.

Łączę najlepsze wyrazy pozdrowienia i głębokiego szacunku

Marceli Handelsman

7

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 315–318

[Warszawa] 24 IV 1922 r.

Szanowny i Kochany Panie Profesorze,

Niestety inicjatywa moja na razie nie dała pomyślanego wyniku. O ile rozumie, X Fijałek⁴⁰ czuje się trochę dotknięty, że proponujemy naradę w Warszawie, a nie Krakowie, gdzie on bawi, co jak Panu wiadomo, nastąpiło, ponieważ chciałem urządzić ją na gruncie neutralnym między Lwowem a Krakowem. A następnie jakem się dowiedział od przyjeżdżającego p. Semkowicza, w związku z myślą pańską utworzenia Monumenta in usum scholarum ożywiła się mocno inicjatywa Krakowa zbiorowego uruchomienia Mon[umenta] Pol[oniae] Hist[orica]⁴¹.

Nie odrzucając zatem mojej myśli poprzedniej, lecz na razie odraczając jej wykonanie, a uważając, że Pan jako inicjator owego pomysłu winien i musi mieć słowo decydujące, prosiłbym o odpowiedź w następujących pytaniach zastrzegając oczywiście najzupełniejszą dyskrecję.

profesor zwyczajny UJ. W latach 1916–1939 kierował katedrą nauk pomocniczych historii i historii średniowiecznej. Członek Polskiej Akademii Umiejętności (dalej: PAU) i TNW (od 1913).

³⁹ Józef Siemieński (1882–1941), historyk prawa, wydawca źródeł, archiwista. Studiował prawo na UW oraz prawo i historię na Uniwersytecie Lwowskim. W latach 1920–1939 dyrektor Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Od 1938 r. profesor nadzwyczajny historii prawa polskiego na UJ. Członek TNW (od 1911) i członek korespondent PAU.

⁴⁰ Ksiądz Jan Fijałek (1864–1936), historyk Kościoła, od 1919 r. kierował Katedrą Historii Kościoła w Polsce UJ. W tym też roku został członkiem czynnym PAU.

⁴¹ Inicjatorem wydania *Monumenta Poloniae Historica* był August Bielowski, który wydał dwa pierwsze tomy w 1864 i 1872. Cztery kolejne tomy: III: 1878, IV: 1884, V: 1888, VI: 1898 zostały opracowane przez „Lwowskie Grono Członków Komisji Historycznej Akademii Umiejętności” i wydane przez Akademię Umiejętności. Kontynuowanie wydawania *Pomników* rozpoczęto dopiero w 1946 r., pt. *Monumenta Poloniae Historica. Series nova*.

1° Czy Panu dogadzałyby uruchomienie zbiorowe, t.j. teoretycznie przy pomocy To[arzystwa] Nauk[owego], a praktycznie przez osoby, Pan, Ptaśnik⁴², X. Fijałek⁴³, Semkowicz⁴⁴, ja – i paru młodszych, Mon[umenta] Pol[oniae] Hist[orica].

2° Czy w razie zrealizowania tego planu, nie uważałyby Pan za potrzebne prowadzenie Mon[umenta] in usum scholarum, z może nieco bardziej ciasnym zakresie.

3° Czy zgodziłby się Pan na naradę w Krakowie – o zakresie i technicznym wykonaniu całego wydawnictwa, gdzieś w połowie czerwca (ze zwrotem kosztów podróży w takim razie przez Akademię)?

W każdym razie zaznaczyć muszę, że T[owarzystwo] Nauk[owe] w budżecie na r. 1922, dotąd jeszcze niezatwierdzonym, wprowadziło sumę 700 tys. mrk. na Monumenta antiquissima według pańskiego planu, i że prawdopodobnie w maju po uchwaleniu budżetu Zarząd mógłby z Panem tę rzecz szczegółowo rozplanować.

Bardzo mi przykro, że projekty tak się komplikują, lecz ja istotnie chciałbym móc także najbardziej nagrodzić wielkie pomysły i zawsze staram się służyć, jako łącznik, jeżeli przydać się mogą. A w tej kwestii bardzo byłbym prosił o natychmiastową odpowiedź.

A teraz w sprawie osobistej. Jestem Panu bardzo wdzięczny za jego piękną recenzję⁴⁵. Bardzo wiele z zastrzeżeń akceptuję, ze wszystkich na pewno skorzystam w 2im wydaniu, co do niektórych szczegółów, jak o Napoleonie, zdania swego nie zmieniam, a nade wszystko jestem wzruszony prawdziwie i zanadto może łaskawą oceną wartości mego podręcznika. Zdaje mi się, że rękopis pański nie wymaga zmian i jest najpełniej wykończony do druku.

Czy Sz[anowny] Pan otrzymał drugą korektę artykułu?⁴⁶ Proszę o zwrot rychły i łączę wyrazy najlepszego pozdrowienia i głębokiego szacunku

Marceli Handelsman

⁴² Zob. przyp. 26.

⁴³ Zob. przyp. 40.

⁴⁴ Zob. przyp. 38.

⁴⁵ S. Zakrzewski, rec. M. Handelsman, *Historyka*, „Przegląd Współczesny”, 1922, 8.

⁴⁶ S. Zakrzewski, *Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV w.*, „Przegląd Historyczny”, 23, 1921–1922, 1, s. 86–121.

8

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 323–324

[Warszawa] 1 VIII 1922 r.

Szanowny i Kochany Panie,

Cieszę się, że wizyta pp. Zimmer⁴⁷ przypadła Panu do smaku. Mogę zapewnić, że i druga strona była zadowolona i otrzymałem od pp. Z[immer] telegram z podziękowaniami za przyjęcie jakiego doznali od Pana.

Przegląd [Historyczny] jest już ukończony. Obecnie Pomarański⁴⁸ robi odbitkę i miał okładkę przesłać Sz[anownemu] Panu do aprobaty.

Co się tyczy Lelewela⁴⁹, to niestety obecny zarząd biblioteki uniwersyteckiej mē mē⁵⁰, gdzie się znajduje składzik z temi atlasami i wobec tego na razie nie będzie można załatwić pańskiego życzenia, a mojej, jak się okazuje, nieopatrznej obietnicy.

Co słyhać z pańskim przyjazdem do Warszawy. U mnie w domu wydane dyspozycje na pański przyjazd.

Łączę najlepsze pozdrowienia i ukłony od nas oboje

Marceli Handelsman

9

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 313–314

[Warszawa 1925]⁵¹

Szanowny i Kochany Panie Prezesie,

Dziękuję najserdeczniej za list. Nie znałem hotelowych stosunków w Leopoli, i dlatego całkowicie zdaję się na opinię pańską. Prosiłbym więc bardzo o zamówienie pokoju skromnego u George'a. Przyjedziemy w piątek z rana, zdaje się po 8-ej,

⁴⁷ Alfred Eckhard Zimmer (1879–1957), angielski historyk zajmujący się dziejami stosunków międzynarodowych, wykładał m.in. na Uniwersytetach Aberystwyth i Cornell, w latach 1930–1944 pełnił funkcję kierownika Katedry Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Oksfordzkiego. Był inicjatorem powstania Ligi Narodów. Jego żona nosiła imię Lucie i podobnie jak mąż pracowała na rzecz działalności Ligi.

⁴⁸ Stefan Pomarański (1893–1944), historyk wojskowości, uczeń Handelsmana, pod jego kierunkiem w 1922 r. obronił doktorat, członek Komisji Historycznej Polskiej Akademii Nauk (dalej: PAN).

⁴⁹ Joachim Lelewel (1786–1861), wybitny polski historyk doby romantyzmu, autor licznych prac historycznych poświęconych dziejom Polski i powszechnym. Prowadził badania nad geografią wieków średnich i numizmatyką. Jest on również autorem kilkuset map, niektóre z nich zachowały się w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego.

⁵⁰ To samo, właśnie ten (franc.).

⁵¹ W 1925 r. oddział warszawski Polskiego Towarzystwa Historiograficznego liczył 112 członków. Por. T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939*, Toruń 2006.

pośpiesznym. Warszawa ma prawo do 6 delegatów, ma bowiem 112 członków, którzy wpłacili składki. Ale „Przegląd” wszystko pochłonął. Dajemy nie tylko częściowy zwrot kosztów i delegujemy dwóch- Łopacińskiego⁵² i Łodyńskiego⁵³, ale pułkownik nie bardzo może i chce jechać. Szło by głównie o lokum dla Łopacińskiego.

Projekty Panów bardzo mnie interesują i o ile chodzi o sprawy nauczania, obu zakresach podpisuję wnioski przesłane.

Cieszymy się z żoną na wiosnę we Lwowie, który jest w tym czasie cudowny.

Łączę ucałowanie rączek Pani, uścisk dłoni serdeczny dla Pana Prezesa i p. Franka⁵⁴

Marceli Handelsman

10

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 327–328

Warszawa, 20 IX 1925 r.

Délégué de la Societe Polonaise D'Histoire pour les Relations Internationales⁵⁵.
Mokotowska 50 Varsovie.

Szanowny i Kochany Panie Profesorze,

Dziękuję bardzo serdecznie za depeszę i list, i postaram się kolejno odpisać na wszystko.

Shotwell⁵⁶ odpisał mi 15 września, że w końcu października nie może być w Polsce, ale pewno przyjedzie w końcu listopada. Wiąże się to ze sprawą uchwalenia miejsca przyszłego Kongresu międzynarodowego.

Obok tego istnieje sprawa zjazdu Europy wschodniej⁵⁷. Sprawę tę poruszałem podczas mego pobytu we Lwowie i teraz bardzo bym prosił o zastanowienie się

⁵² Wincenty Łopaciński (1886–1939), badacz dziejów XIX w., archiwista, uczeń Wacława Tokarza. W latach 1926–1939 dyrektor Archiwum Oświecenia Publicznego w Warszawie. W latach 1932–1939 zasiadał w Zarządzie Polskiego Towarzystwa Historycznego (dalej: PTH).

⁵³ Marian Witold Łodyński (1884–1972), podpułkownik, mediewista oraz badacz dziejów bibliotek i bibliotekoznawstwa. W latach 1919–1933 kierował Centralną Biblioteką Wojskową w warszawskim Wojskowym Instytucie Naukowo-Wydawniczym. W latach 1935–1938 był wicedyrektorem Biblioteki Narodowej w Warszawie. W latach 1929–1930 należał do Zarządu PTH.

⁵⁴ Franciszka Bujaka, zob. przyp. 28.

⁵⁵ Délégué de la Societe Polonaise D'Histoire pour les Relations Internationales. Funkcja ta została powołana w ramach umowy między PTH a Towarzystwem Miłośników Historii (dalej: TMH) w Warszawie w 1925 r. Stanowisko to powierzono Handelsmanowi i sprawował je do 1939 r.

⁵⁶ James Thomas Shotwell (1874–1965), amerykański profesor historii, badacz historiografii i stosunków międzynarodowych, wykładał na Uniwersytecie Columbia.

⁵⁷ Handelsman był ogromnym propagatorem organizacji zjazdu Towarzystw Historycznych Europy Wschodniej. W 1927 r. w Warszawie odbyła się Konferencja Historyków Państw Wschodniej Europy

nad nią. Rosja, po obu stronach⁵⁸, Rumunia, Węgry, Czechy i Serbowie zgodzą się na zjazd. Trzeba by wobec tego zastanowić się, kiedy i jak to urządzić. Prosiłbym o własne zdanie Kochanego Pana i wprowadzenie na zarząd, ew[entualnie] na konferencję, którą Pan zamierza zwołać.

Co do moich referatów⁵⁹, pošlę w każdym razie dwa: o problemie narodowości i o egzaminach magisterskich⁶⁰, wyślę jeszcze o zasadach metody historycznej⁶¹. Nadto dołączę referat Dobrowolskiego⁶² o narodowości w w[iekach] średnich⁶³ i pewno Dembińskiego⁶⁴ z zakresu bibliografii. Wszystko w przyszłym tygodniu.

Niestety zaproszeń do Paryża nie otrzymałem. Żałuję bardzo i czekam na tę paczkę tutaj. Stąd je wyekspediuję. Co do Niemców i Litwinów jestem stanowczo za wysłaniem listami poleconymi. Do Litwy do Uniwersytetu, do Niemców – do niektórych indywidualnie. Dobrze będzie jeżeli odmówią na piśmie. Będzie dowód naszej gotowości do zgody i ich nieprzejechania. Taki materiał jest niesłychanie cenny w stosunkach międzynarodowych. W każdym razie trzeba zaprosić Strzygowskiego⁶⁵, Dopscha⁶⁶ i Redlicha⁶⁷ w Wiedniu.

Co do kwestii spornej na ostatniej konferencji, nie wiem nic, co zrobił prof. Dembiński. Nie wiem, czy pisano o referat do Marszałka⁶⁸, sprawy tej sam nie poruszyłem z marszałkiem nie mając dyrektywy od Pana. Uważam, że należy od niego zażądać streszczenia, jak od wszystkich, i referat wnieść do księgi oraz na porządek

i Słowiańszczyzny, podczas której powołano Federację Towarzystw Historycznych Europy Wschodniej. Szerzej zob. T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne*, s. 304–313.

⁵⁸ Czyli historycy rosyjscy z ZSRR i ci przebywający na emigracji.

⁵⁹ Chodziło o referaty wygłoszone na IV Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Poznaniu, który odbył się 6–8 grudnia 1925 r.

⁶⁰ M. Handelsman, *Problem narodowości nowoczesnej; W sprawie nowych przepisów o egzaminach magisterskich*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1925, sekcja VII, s. 1–5.

⁶¹ Referat ten nie został przez Handelsmana wygłoszony.

⁶² Kazimierz Dobrowolski (1894–1987), historyk, etnograf, socjolog. W latach 1920–1935 był bibliotekarzem w Bibliotece Jagiellońskiej. Od 1935 r. profesor nadzwyczajny UJ, kierownik katedry socjologii i etnologii. Profesurę zwyczajną otrzymał w 1946 r. Od 1937 r. członek korespondent PAU, rok później został przewodniczącym Komisji Etnograficznej.

⁶³ K. Dobrowolski, *Zagadnienia świadomości narodowej w Polsce piastowskiej*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu*, t. 1, sekcja V, s. 1–3.

⁶⁴ Bronisław Dembiński (1858–1939), badacz dziejów nowożytnych, w latach 1897–1916 profesor Uniwersytetu Lwowskiego, kierownik katedry historii powszechnej. Od 1916 r. wykładowca historii Polski nowożytnej na UW, a od 1920 r. profesor tegoż Uniwersytetu. W 1923 r. przeniósł się do Poznania, gdzie objął katedrę historii nowożytnej.

⁶⁵ Josef Strzygowski (1862–1941), austriacki historyk sztuki, do 1933 r. profesor Uniwersytetu w Wiedniu.

⁶⁶ Alfons Dopsch (1868–1953), mediewista, w latach 1900–1937 profesor zwyczajny na Uniwersytecie Wiedeńskim.

⁶⁷ Oswald Redlich (1858–1944), austriacki historyk i archiwista, profesor nauk pomocniczych historii Uniwersytetu w Wiedniu, w latach 1919–1938 prezes Austriackiej Akademii Nauk.

⁶⁸ Józefa Piłsudskiego.

dzienny. Mojem zdaniem, należy lojalnie prosić go do końca o udział. Gdybyśmy tego zaniechali, ja byłbym w bardzo trudnej pozycji.

Kochanowskiego⁶⁹ jeszcze nie ma, Kętrzyński⁷⁰ jest w Wiesbaden Schützenstr[aße] i pisać do niego na ręce Pani v. Leibetz - Pavinicki. Niech go Pan osobiście „zruguje” – teraz ma czas niech napisze. Za zarzut co do braku wiadomości z Biarritty⁷¹ bardzo się wstydzę, ale się tam zupełnie rozleniwił przez trzy tygodnie pobytu. Piszę umyślnie na „urzędowym” papierze – dla wiadomości Pana Prezesa i łączę serdecznie pozdrowienia, oraz wyraz prawdziwego poważania, Pani ucałowania rączek przesyłam.

Marceli Handelsman

PS. Bardzo dziękuję za indeks Kwartalnika i winszuję.

[dopisek] z datą 29 IX 1925 r. Jestem za przypomnieniem marszałkowi terminu nadsyłania referatu. Semkowicz

Bardzo dziękuję za indeks Kwartalnika i winszuję.

11

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 329–331

[Warszawa] 24 I 1926

Szanowny i Kochany Panie Profesorze,

Za list z 11 I bardzo dziękuję. Uważam go za dyrektywę, której w dalszym postępowaniu trzymać się będę.

W lutym chcę zobaczyć się z Pirenem⁷² i Lelandem⁷³ (Amerykaninem) i będę napierał na Warszawę, jako na miejsce zjazdu, w kwietniu na pełnym komitecie ustąpimy pod wpływem argumentów znaczy Pańskich, lecz zażądamy przyznania nam z kolei miejsca.

Jednocześnie w lutym chciałbym się porozumieć z rosyjską emigracją co do zjazdu wschodniego⁷⁴. Nasze stanowisko zmieniło się skutkiem śmierci

⁶⁹ Jan Karol Kochanowski (1869–1949), mediewista, historyzof, w latach 1919–1934 profesor zwyczajny UW, współzałożyciel TMH; przyjaciel Handelsmana.

⁷⁰ Stanisław Kętrzyński (1876–1950), mediewista, od 1920 r. profesor UW, od 1934 r. kierownik katedry historii Polski wieków średnich. W latach 1925–1926 był posłem RP w Moskwie, a w latach 1927–1931 – w Hadze.

⁷¹ Biarritz – kurort w południowo-zachodniej Francji.

⁷² Henri Pirenne (1862–1935), wybitni belgijski mediewista, profesor Uniwersytetu Gandawskiego.

⁷³ Waldo Gifford Leland (1879–1966), amerykański historyk i archiwista, w latach 1909–1920 sekretarz American Historical Association, od 1938 r. prezes Międzynarodowego Komitetu Nauk Historycznych.

⁷⁴ Konferencja Historyków Państw Wschodniej Europy i Słowiańszczyzny odbyła się w Warszawie 27–29 czerwca 1927 r. z inicjatywy PTH. Wówczas powołano Federację Towarzystw Historycznych Europy Wschodniej.

Winogradowa⁷⁵, który miał ogromny autorytet w Europie. Teraz nie mają nikogo równego, który by głosem swoim mógł nam tak szkodzić.

Wszelkie szczegółowe propozycje przedstawię na konferencji marcowej. Należałoby jednak aby Zarząd PTH zwrócił się przedtem do T[owarzy]stw naukowych o delegowaniu swoich przedstawicieli.

Co się tyczy Paryża, Uniwersytet już postanowił Pana zaprosić i przypuszczam, gdzieś koło marca powinien Pan dostać zaproszenie oficjalne. Gdyby rzecz nie była zakończona do 5- go lutego, w czasie pobytu za granicą w końcu lutego postaram się przyśpieszyć⁷⁶.

Wyrazy najlepszego pozdrowienia wysokiego szacunku łączę
Marceli Handelsman

PS. Nie wiem, kto zastępuje prof. Ptaśnika w redakcji Kwartalnika, wobec tego pozwalam sobie zaproponować za pańskim pośrednictwem recenzję z książki Leśniewskiego o Staszicu⁷⁷ 1926 – p. Stefanowi Czarnowskiemu⁷⁸, który sam wydaje obecnie u Kota⁷⁹ – Uwagi Staszica ze wstępem krytycznym⁸⁰. Prosiłbym o łaskawe podanie terminu dla recenzji, musi być szybko napisana.

12

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 333–335

[Warszawa] 2 II 1926 r.

Szanowny i Kochany Panie Profesorze,

Oczywiście nie zrozumiałem pańskiego listu i przypuszczałem, że Pan pragnie obecnie mieć wykłady i w tym duchu pisałem do Paryża. W każdym razie po otrzymaniu zaproszenia będzie Pan mógł przyjąć zasadniczo i prosić o przeniesienie wykładów na rok przyszły.

⁷⁵ Paweł Winogradow (1854–1925), rosyjski historyk, mediewista. W 1903 r. wyemigrował do Wielkiej Brytanii, gdzie otrzymał stanowisko profesora w Oxfordzie, w 1917 r. dostał brytyjskie obywatelstwo. W latach dwudziestych redagował „Economic and Social History of the World War. Russian Series”.

⁷⁶ Por. List Marceliego Handelsmana do Zygmunta Lubicz-Zaleskiego, w: M. Willaume, *Listy Marceliego Handelsmana*, s. 205–207.

⁷⁷ Czesław Leśniewski (1888–1947), historyk kultury, doktorant Handelsmana. W 1925 r. obronił doktorat „Stanisław Staszic, jego życie i ideologia w dobie Polski Niepodległej 1755–1795” (Warszawa 1926). Pracownik Instytutu Historycznego UW.

⁷⁸ Stefan Czarnowski (1879–1937), historyk kultury, socjolog, celtysta. W 1925 r. habilitował się na UW, docent tej uczelni, od 1930 r. profesor nadzwyczajny UW, kierownik katedry historii kultury (od 1934 katedra socjologii i historii kultury), od 1936 r. profesor zwyczajny.

⁷⁹ Stanisław Kot (1885–1975), historyk kultury, oświaty i wychowania, profesor zwyczajny UJ od 1924 r. W 1919 r. założył i redagował serię wydawniczą „Biblioteka Narodowa”.

⁸⁰ S. Staszic, *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*, wydanie krytyczne przygotował i wstępem zaopatrzył S. Czarnowski, Kraków 1926 (Biblioteka Narodowa, 90, s. I).

Co się tyczy Pamiętników Janowskiego⁸¹. Z Kasą Mianowskiego⁸² nie mam nic wspólnego! Powiem więcej mimo starań mój uczeń Przybyszewski⁸³, dla którego właśnie dowiadywałem się o ten pamiętnik nie otrzymał pozwolenia przejrzenia rękopisu w Kasie pod pozorem braku zgody ze strony ew[entualnych] wydawców.

O ile wiem Kasa zwróciła się do p. Śliwińskiego⁸⁴ i on doglądał wydania. W jakim to czynił charakterze, nie wiem. Wydałem teraz pracę Manteuffla⁸⁵ o polityce unifikacyjnej Chłotara II⁸⁶ i chciałbym o tem napisać sprawozdanie do Kwartalnika. Znowu apeluję do łaskawego pańskiego pośrednictwa.

Łączę najlepsze pozdrowienia i wyrazy głębokiego szacunku
 Marceli Handelsman

13

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 339–340 (liścik)

Warszawa 28 VI 1926 r.

Szanowny i Kochany Panie Profesorze. Bardzo proszę o życzliwe i serdecznie przyjęcie fińskiego poety p. Kianto⁸⁷, który umie tylko po rosyjsku i trochę po niemiecku. Za opiekę z góry dziękuję. Pani ucałowania rącek, Panu wyrazy szacunku
 Marceli Handelsman

⁸¹ J.K. Janowskiego b. członka i sekretarza Rządu Narodowego w powstaniu 1863–1864 r. *pamiętniki o Powstaniu Styczniowym*, t. 2, Warszawa 1925 (wydane z zasiłku Wydziału Nauki Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w zawiadywaniu Kasy im. Mianowskiego, Instytutu Popierania Nauki). Pierwszy tom ukazał się we Lwowie w 1923 r. Inicjatorem jego wydania był m.in. Zakrzewski.

⁸² Zob. przyp. 33.

⁸³ Eugeniusz Przybyszewski (1889–1940), historyk powstania styczniowego, przygotowywał pod kierunkiem Handelsmana rozprawę doktorską poświęconą powstaniu 1863 r. Do 1927 r. nauczyciel historii w warszawskich gimnazjach. W tym też roku wyjechał do ZSRR z powodu zagrożenia aresztowaniem za działalność w Komunistycznej Partii Robotniczej Polski. Zmarł w łagrze.

⁸⁴ Artur Śliwiński (1877–1953), historyk, działacz polityczny, współpracownik Piłsudskiego, w latach 1919–1922 wiceprezydent m. Warszawy, w latach 1926–1930 dyrektor Teatrów Miejskich. Był autorem popularnonaukowych książeczek o powstaniach, m.in. *Powstanie Styczniowe* (1919).

⁸⁵ Tadeusz Manteuffel (1902–1970), uczeń Handelsmana, pod jego kierunkiem w 1924 r. obronił doktorat; habilitację uzyskał w 1930 r. Od 1945 r. profesor nadzwyczajny, w 1951 r. profesor zwyczajny. W latach 1945–1968 kierował Katedrą Historii Powszechnej Średniowiecznej w Instytucie Historycznym UW. Od 1936 członek TNW.

⁸⁶ T. Manteuffel, *Polityka unifikacyjna Chłotara II*, Warszawa 1925.

⁸⁷ Ilmari Kianto (1874–1970), pisarz i poeta fiński.

14

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 341

[Warszawa] 17 II 1927 r.

Szanowny i Kochany Panie Prezesie,

Tylko najniezbędniejsze informacje i parę próśb

1. Komitet wykonawczy postanowił pokryć połowę kosztów przyjazdu 5 uczestników delegacji (tj. po 50 zł na osobę).
2. Piszę o prawo uczestnictwa na posiedzeniu delegacji w poniedziałek dla sekretarza [tarza] generalnego komitetu p. dyr[ektora] Łopacińskiego i p. dr Manteuffla, sekretarza, którzy wszystko o organizacji wiedzą najdokładniej⁸⁸.
3. Proszę Kochanego Prezesa na obiad do siebie w poniedziałek o godz. 2½ popoł[udniu].

Łączę najlepsze pozdrowienia i wyrazy szacunku

Marceli Handelsmann

15

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 343–344

Warszawa 14 III 1927 r.

Szanowny Panie Prezesie⁸⁹,

Od prof[esora] Sobieskiego⁹⁰ nie otrzymałem żadnej wiadomości! Prof[esora] Rozwadowskiego⁹¹ wysoko cenię i jako uczonego i jako człowieka, ale zjazd ten nie jest zjazdem lingwistów. W każdym razie bezwzględnie obstawać będę przy Lwowie i Panu, jako jednym.

⁸⁸ Wincenty Łopaciński od 1927 r. był sekretarzem generalnym, a Manteuffel sekretarzem Komitetu Organizacyjnego Konferencji Historyków Państw Wschodniej Europy i Słowiańszczyzny. Odbyła się ona 27–29 czerwca 1927 r. w Warszawie. Przewodniczącym Komitetu był Handelsman, a jego zastępcami – Franciszek Bujak, Władysław Konopczyński i Jan Rutkowski. Szerzej zob. T. Manteuffel, *Z prac Federacji Towarzystw Historycznych Wschodniej Europy*, „Kwartalnik Historyczny”, 42, 1928, s. 202–204.

⁸⁹ List pisany na urzędowym papierze z nadrukiem „Komitet Organizacyjny Konferencji Historyków Państw Wschodniej Europy i Słowiańszczyzny/ Krakowskie Przedmieście 26/28/ Seminarium Historyczne”.

⁹⁰ Wacław Sobieski (1872–1935), badacz dziejów nowożytnych, profesor UJ, kierownik katedry dziejów powszechnych; bliski przyjaciel Zakrzewskiego, członek PAU i TNW.

⁹¹ Jan Michał Rozwadowski (1867–1935), polski językoznawca, profesor UJ, od 1900 r. kierownik katedry językoznawstwa porównawczego, członek PAU, TNW.

Odbyłem z p. Frylingiem⁹² konferencję. Zaraz po powrocie Ministra przedstawi mu raport i uzyska zgodę na 4 ekspedycje – po 3 tygodnie, po 6 wykładów w tym roku, tymczasowo

1. Prof. Zakrzewski⁹³ – Sofia, Belgrad
2. Prof. Ptaśnik⁹⁴ – Zagrzeb, Lublana
3. Prof. Dąbrowski⁹⁵ – Budapeszt
4. Prof. Sobieski⁹⁶ – Praga i Bratysława

Taka jest moja propozycja. W każdym razie będzie w budżecie przewidzianych 12 tygodni i kosztą podróży dla czterech uczonych na r. 1927.

Za przesłany komunikat dziękuję. Po otrzymaniu zgody na podpisy będzie ogłoszony.

Łączę najlepsze wyrazy poważania
Marceli Handelsman

16

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 345

Warszawa 23 VI 1927

Szanowny Panie Prezesie⁹⁷,

P. Kochanowski⁹⁸ wciąż nie jest zdrów. Przemawiać nie może. Czy można zaprosić p. Kucharzewskiego⁹⁹. Proszę o wiadomość telegraficzną – do mieszkania. Zjazd zapowiada się dobrze¹⁰⁰. Akademię w Leningradzie reprezentuje Tarle¹⁰¹!

Łączę najlepsze wyrazy szacunku
Marceli Handelsmann

⁹² Jan Fryling (1891–1977), polski urzędnik i dyplomata, w latach 1922–1927 był urzędnikiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej: MSZ).

⁹³ Stanisław Zakrzewski.

⁹⁴ Jan Ptaśnik, zob. przyp. 26.

⁹⁵ Jan Dąbrowski (1890–1965), mediewista, profesor zwyczajny UJ (od 1924), kierownik historii średniowiecznej, członek PAN i PTH. Był znawcą dziejów Węgier i stosunków polsko-węgierskich, doktor honoris causa Uniwersytetu w Budapeszcie.

⁹⁶ Wacław Sobieski, zob. przyp. 90.

⁹⁷ List napisany na papierze z adnotacją „Uniwersytet Warszawski/Seminarium Historyczne”.

⁹⁸ Jan Kochanowski, zob. przyp. 69.

⁹⁹ Jan Kucharzewski (1876–1952), historyk, polityk, publicysta, badacz dziejów Rosji i Polski w XIX i XX w. W 1898 r. ukończył prawo na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim. Angażował się politycznie. W II Rzeczypospolitej był doradcą przy Radzie Ministrów i MSZ. Członek TNW i PAU.

¹⁰⁰ Konferencja Historyków Państw Wschodniej Europy i Słowiańszczyzny 27–29 czerwca 1927 r. w Warszawie.

¹⁰¹ Jewgienij Wiktorowicz Tarle (1874–1955), rosyjski historyk, profesor Uniwersytetu w Leninradzie, badacz dziejów XVIII i XIX w., dziejów dyplomacji.

17

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 247–348

[Warszawa] 5 XII 1927 r.

Szanowny i Kochany Panie Prezesie,

Na termin proponowany przez Pana chętnie się zgadzam. Wolałbym, żeby był bliżej 18-go tj. 15-18, gdyż 15-go dopiero kończę czynności dziekańskie. Gdyby narada była w W[arszaw]ie, proszę bardzo do siebie, do dziekanatu, będzie mi bardzo miło móc Panów u siebie podejmować.

Co się tyczy rapports généraux zgłosiliśmy¹⁰²

1) Rola Słowian w dziejach Europy – i... tu należałoby jako wstępny, pański referat, zagajający dyskusję – w języku powiedzmy włoskim

2) O czynniku podziału dochodów – ref[eruje] Rutkowski¹⁰³

Teraz proponujemy trzeci

3) O roli narodowości w dziejach średniowiecza i nowożytnych – Dembiński i ja (po franc[usku]).

Żałuję bardzo, że Pan odmówił w Paryżu. Skończy się zawsze na tem, że zamiast Zakrzewskich występują... Nie powiem kto.

Pani najgłębsze ukłony, dłoń pańską ściskam serdecznie

Marceli Handelsman

18

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 349–350

Warszawa 1 IX 1930 r.

Szanowny Panie Prezesie¹⁰⁴,

Otrzymałem zaproszenie na posiedzenie Komitetu ściślejszego na 15 września w Kamienicy ks. Mazowieckich¹⁰⁵. Nie widziałem jeszcze prof. Burschego¹⁰⁶, ale

¹⁰² Dotyczyło to zgłoszeń na VI Międzynarodowy Kongres Historyków w Oslo, który odbył się 14–18 sierpnia 1928 r. Proponowane tematy zostały później zmienione. Por. K. Zamorski, *Przez profesjonalizację do międzynarodowej ekumeny historyków. Historiografia polska na międzynarodowych kongresach nauk historycznych w latach 1898–1938*, Kraków 2020.

¹⁰³ Jan Rutkowski (1886–1949), badacz dziejów gospodarczych. Doktorat i habilitację uzyskał na Uniwersytecie Lwowskim. W 1918 r. wykładał na UW i w Wyższej Szkole Handlowej w Warszawie. W 1919 r. objął stanowisko kierownika Katedry Historii Gospodarczej na Uniwersytecie Poznańskim. W 1920 r. otrzymał profesurę zwyczajną. Członek m.in. TNW i PAU.

¹⁰⁴ List na druku z adnotacją „Societe Polonaise d’Histoire/ Délégué Pour Les Relations Internationales”.

¹⁰⁵ Kamienica Książąt Mazowieckich – Rynek Starego Miasta 31 w Warszawie – od 1913 r. była własnością TMH, w 1928 r. została odnowiona dzięki subwencji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP).

¹⁰⁶ Edmund Bursche (1881–1940), historyk Kościoła, teolog ewangelicki, pastor, wykładowca i profesor (od 1929) teologii ewangelickiej na UW, członek TMH w Warszawie. W 1930 r. Bursche był sekretarzem generalnym TMH.

przypuszczam, że zaproszenie to zostało wysłane po uprzednim porozumieniu z gospodarzem lokalu, bez czego wobec wczesnej pory moglibyśmy się znaleźć bez lokalu.

Korzystam ze sposobności, by zapytać, czy sprawa udziału i organizacji Zjazdu Międzynarodowego nie będzie na porządku dziennym. Moim zdaniem i tę kwestię musimy zawczasu omówić.

Byłbym bardzo obowiązany za wiadomość kto ma brać udział w tej naradzie.

Przy niniejszem załączam projekt podania do Mini[st]ra, które należałoby już teraz wysłać. Z umowy z p. Suchodolskim¹⁰⁷ wnoszę, że uczyni wszystkie wysiłki, ażeby nam wypłacić połowę zasiłku na Zjazd we wrześniu, ale dotąd nie może tego oficjalnie powiedzieć gdyż nie ma dotąd sumy przeznaczonej dla siebie na ten miesiąc.

Przesyłam przy niniejszem pokwitowanie Międz[arodowego] Komitetu Historyków.

Łączę wyrazy wysokiego poważania

Marceli Handelsman

Żałuję bardzo, że mnie Kochany Pan nie złąpał telefonicznie. Z obcych będą Lukinich¹⁰⁸, Bidlo¹⁰⁹, Schmid¹¹⁰, Spekke¹¹¹ Okuniew¹¹², Lhéritier¹¹³, prawdopodobnie Mansikka¹¹⁴ i Cederberg¹¹⁵.

¹⁰⁷ Witold Suchodolski (1887–1967), historyk i archiwista; ukończył studia historyczne na UJ. Od 1929 r. był dyrektorem IV Departamentu Nauki i Szkół Wyższych MWRiOP, a w 1931 r. objął funkcję dyrektora Archiwów Państwowych. Członek warszawskiego TMH.

¹⁰⁸ Imre Lukinich (1880–1950), historyk węgierski, badacz dziejów polsko-węgierskich. W latach 1920–1943 sekretarz generalny Węgierskiego Towarzystwa Historycznego, członek PAU i PTH, prezes Federacji Towarzystw Historycznych Europy Wschodniej, od 1929 r. wykładowca historii Europy Wschodniej na Uniwersytecie w Budapeszcie.

¹⁰⁹ Jarosław Bidlo (1868–1937), czeski historyk, profesor historii Europy Wschodniej na Uniwersytecie Karola w Pradze, członek PAU.

¹¹⁰ Heinrich Felix Schmid (1896–1963), austriacki historyk, profesor filologii słowiańskiej na Uniwersytecie w Grazu.

¹¹¹ Arnolds Spekke (1887–1972), łotewski filolog, w latach 1919–1933 wykładał filologię romańską na Uniwersytecie Łotewskim, później był dyplomatą m.in. we Włoszech.

¹¹² Nikołaj Lwowicz Okuniew (1886–1949), rosyjski historyk sztuki, badacz starożytnej sztuki rosyjskiej, bizantyjskiej, ukończył Wydział Historyczno-Filologiczny Uniwersytetu Petersburskiego, w 1917 r. objął posadę profesora teorii i historii sztuki na Uniwersytecie Noworosyjskim w Odessie, w 1920 r. wyemigrował, w 1924 r. został zaproszony przez MSZ Czechosłowacji; najpierw wykładał na Rosyjskim Uniwersytecie Ludowym, a w 1925 r. został kierownikiem Katedry Historii Sztuki na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze; członek Instytutu Słowiańskiego w Pradze (od 1929).

¹¹³ Michel Lhéritier (1889–1951), francuski historyk, badacz XX w., sekretarz generalny Międzynarodowego Komitetu Historyków.

¹¹⁴ Viljo Johannes Mansikka (1884–1947), fiński filolog, badacz dziejów religii Słowian, znawca poezji ludowej, od 1927 r. profesor porównawczej poezji ludowej na Uniwersytecie Helsińskim, od 1928 r. członek Instytutu Słowiańskiego w Pradze, członek Fińskiej Akademii Nauk.

¹¹⁵ Arno Rafael Cederberg (1885–1948), fiński historyk i archiwista, profesor w estońskim Uniwersytecie w Tartu (1919–1928). Następnie objął Katedrę Historii Finlandii i Skandynawii Uniwersytetu w Helsinkach (1935–1948).

19

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 351–352 (karta pocztowa)

Warszawa 20 X 1930 r.

Kochany Panie,

W końcu posiedzenia byłem tak zmęczony, że zapomniałem o rzeczy istotnej. Jak Pan wie, jadę na 30-go na zjazd r. 1830 – i do Paryża. Chciałem prosić o to żebym mógł występować, jako delegat PTH i miał prawo w przemówieniu na zamknięciu Zjazdu oddać pozdrowienia od nas. Proszę uprzejmie o delegaturę. O innych sprawach chwilowo nie piszę.

Łączę serdeczne pozdrowienia

Marceli Handelsman

20

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 353

Warszawa 17 XI 1930 r.

Szanowny i Kochany Panie Prezesie,

Depesza Pańska przyszła dla mnie nieoczekiwanie. Ani nikt w Warszawie, ani nikt z przyjezdnych ze Lwowa i Krakowa nie wiedział o zmianie decyzji p. Askenazego¹¹⁶. Zgodnie z tem, co depeszowałem, zgadzam się mówić na posiedzeniu inauguracyjnym i utrzymuję, jako temat przemówienia, referat, którego streszczenie przesłałem do księgi. Referat będzie całkowicie napisany¹¹⁷.

Do Warszawy przyjeżdżają na Zjazd Lhéritier¹¹⁸, sekretarz generalny Międzynarodowego Komitetu, i Vigander¹¹⁹, sekretarz Zjazdu w Oslo. Przyjeżdżają dla odbycia z nami narady w sprawie Zjazdu Międzynarodowego. Wobec skrócenia przez Panów czasu Zjazdu przez wprowadzenie 28 b.m. delegacji, Zarządu i Walnego Zgromadzenia, będziemy musieli odbyć naradę z tymi cudzoziemcami 29 b.m.

¹¹⁶ Szymon Askenazy (1865–1935), historyk dziejów nowożytnych, zwłaszcza epoki porozbiorowej, profesor Uniwersytetu Lwowskiego (1902–1919). W latach 1920–1923 był delegatem rządu polskiego do Ligi Narodów; członek honorowy PTH.

¹¹⁷ 6 listopada 1930 r. Askenazy odstąpił od wygłoszenia referatu planarnego na V Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Warszawie, który się odbył w dniach 28 listopada – 3 grudnia 1930 r. Wcześniej z uczestnictwa w Zjeździe zrezygnowali Tokarz, Czarnowski, Konopczyński i Marian Kukiel, protestując przeciwko uchwaleniu Józefa Piłsudskiego protektorem Zjazdu (inicjatorami tej uchwały byli Zakrzewski i Handelsman). Ostatecznie wykład inauguracyjny powierzono Handelsmanowi. T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne*, s. 199.

¹¹⁸ Zob. przyp. 113.

¹¹⁹ Haakon Vigander (1895–1981), norweski historyk.

popołudniu¹²⁰. Proponuję godzinę 5-tą, mimo że w tym czasie będzie akademia miejska. Zarazem przypominam, że należy przygotować 1.000 złotych dla p. Lhéritier oraz wypadnie opłacić hotele przyjezdnych gości, co zresztą wyniesie sumę nieznaczną. Byłoby najbardziej wskazane, aby dla omówienia wszystkich spraw praktycznych mógł przyjechać do nas p. Prezes. Bardzo o to prosimy.

Łączę wyrazy wysokiego poważania i najlepszy uścisk dłoni
 Marceli Handelsman

21

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 355–356

[Warszawa] 22 XI 1930 r.

Kochany Panie,

Wczoraj napisałem list ze sprawozdaniem, dziś o otrzymaniu ostatniego z 20 XI śpieszę raz bardzo podziękować za wszelkie dokładne wiadomości.

Zjazd uda się doskonale. Będzie duża frekwencja, sporo młodzieży z Krakowa i Poznania, oprócz Lwowa. Zainteresowanie jest znaczne. Strona przyjęć, jak pisałem wczoraj, załatwiona, jak potrzeba. Cudzoziemców przyjedzie sporo, także Collijn z Sztokholmu¹²¹.

Co do dorosłych – Dembiński obejmuje sekcję trzecią¹²², wszystko załatwione. Poznań będzie dość liczny, także Kraków: Kutrzeba, Semkowicz z uczniami, Sobieski, zdaje się Dąbrowski, Lwów i Wilno-oczywista. Więc – tylko les absents ont toujours tort¹²³. Tem gorzej dla nich. Wojskowi wszyscy oczywista wezmą udział¹²⁴. Z Siemieńskim¹²⁵ nic wiele więcej nie mogę, jak idzie. Wszystko – mu ułatwiam, nie rozumiem jego podświadomych motywów. Jest jeden kłopot, nie odpisał mi Pan na list. Może Pan napisze, że był chory i doniesie o naradach piątkowych. To go udobrucha. Drugie-bardzo ważne. Trzeba koniecznie wydrukować także inną kolejność komitetu przyjęcia. Gdyby można było prócz wydrukowanych, wydrukować dodatkową listę w porządku, jak napisałem na życzenie Siemieńskiego do Tyszkowskiego¹²⁶,

¹²⁰ W tym czasie zaplanowano w Warszawie V Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Trwał on od 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.

¹²¹ Isak Collijn (1875–1949), szwedzki historyk, bibliograf, profesor Uniwersytetu w Uppsali, przewodniczący Międzynarodowej Federacji Towarzystw i Instytucji Bibliotecznych.

¹²² Dembiński objął kierownictwo III sekcji w obradach zjazdu historyków w Warszawie, z której przewodniczenia ustąpił Tokarz. Szerzej zob. T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne*, s. 193–201.

¹²³ Przysłowie francuskie – nieobecni zawsze się mylą.

¹²⁴ W organizację zjazdu zaangażowało się Wojskowe Biuro Historyczne (dalej: WBH).

¹²⁵ Zob. przyp. 39.

¹²⁶ Kazimierz Tyszkowski (1894–1940), badacz dziejów nowożytnych, w latach 1932–1939 docent Uniwersytetu Lwowskiego, kustosz Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, od 1925 r. członek Zarządu PTH.

uniknie się kłopotów. Tyszkowskiemu już nie odpiszę i bardzo proszę jeszcze o ten dodatkowy druk, pewną ilość programów (np. 100) z układem komitetu w tem porządku, co na korekcie. B[ardzo] proszę.

Łączę najlepszy uścisk dłoni

Marceli Handelsman

22

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 357

Warszawa 21 XI 1930

Kochany Panie Prezesie,

Po otrzymaniu dzisiejszego listu uspokoiłem się co do stanu Pańskiego zdrowia, a pomyślawszy, że może Pan już przyjechał, telefonowałem zaraz do Hotelu Europejskiego, lecz na próżno.

Krótkie sprawozdanie z dotychczasowych czynności: zaraz po odebraniu pierwszej depeszy pokazałem ją Haleckiemu, który oczywiście z przyjemnością zgodził się mówić na plenum zamykającym¹²⁷. Nadto porozumiałem się z Min[strem] Zaleskim¹²⁸ i Zarządem Miasta, dziś zaś miałem telefon z Zamku. Program uroczystości przedstawia się następująco; 28 /XI Min[ster] Zaleski wydaje śniadanie dla kilkunastu osób, dla cudzoziemców. Ze Lwowa zaprasza Pana Prezesa i Profesora Bujaka. 30/XI Miasto zaprasza do teatru, sto osób do Narodowego, sto do Wielkiego. 2/XII o 21.30 Miasto przyjmuje wszystkich gości na Ratuszu. 3/XII o 18-tej przyjęcie na Zamku. Kancelaria Cywilna uprasza, ażeby nikt się nie spóźnił.

Nadto Dziekan Halecki przyjmuje 1/XII śniadaniem prezydium Zjazdu i obcych gości.

Wreszcie moja osobista prośba, 1/XII o godz. 20-tej chcemy przyjąć kilkudziesięciu uczestników Zjazdu. Prosimy bardzo Kochanego Pana Prezesa o zarezerwowanie tego wieczoru dla nas i liczymy na pewno.

Łączę najlepsze pozdrowienia i wyrazy szacunku

Marceli Handelsman

¹²⁷ Oskar Halecki (1891–1973), badacz dziejów Polski, od 1919 r. profesor zwyczajny UW, członek PAU, TNW, PTH. Haleckiemu powierzono wygłoszenie wykładu kończącego Zjazd Historyków w Warszawie.

¹²⁸ August Zaleski (1883–1972), minister spraw zagranicznych we wszystkich rządach RP w latach 1926–1932. Następnie objął stanowisko prezesa Banku Handlowego w Warszawie (1932–1939).

23

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 359–360

[Warszawa] 29 I 1931 r.

Kochany Panie Prezesie,

Przesyłam Panu przy niniejszym liście zmęczony. Piszę umyślnie, gdyż na piśmie rzeczy są zupełnie sprecyzowane, a ja bym pragnął, żeby nie pozostawało czegoś niedomówionego. Po doświadczeniach lat 1927 i 1930 nie chciałbym móc być narażonym na niespodzianki, które wypłynęły znowu, nim się robota zaczęła. Bez Manteuffla nie wyobrażam sobie możliwości ukończenia tej roboty.

Wiem, że nie od Pana wychodzą trudności i dlatego z całą szczerością piszę. Ale jestem już o parę lat starszy i jeżeli doświadczenie moje może ustrzec organizację od niejednych niedociągnięć, które były w r. 1930 – jak Pan wie, ledwo byłem „tolerowany” przy tej organizacji, to jednak w tej chwili nie mogę się narażać na przykrości, które mnie wyczerpują. Muszę być pewnym, że wszystko będzie szło bez zahaczek.

Ten list jest wyłącznie przeznaczony dla Pana: nie chciałbym, ażeby Pan mógł przypuszczać, że Panu chciałbym robić trudności. Ale wobec całego „senatu” (zna Pan łacińskie przysłowie) muszę mieć jasną sytuację.

P. Prezydent wraca dopiero w końcu lutego. Wtedy będziemy prosili o audyencję. Porozumiałem się z p. Lisiewiczem¹²⁹, ażeby na razie w zasadzie uzyskał zgodę prezydenta, do którego jutro jedzie – wysłałem depeszę do Lhéritier¹³⁰, wstrzymując druk. Po powrocie p. Lisiewicza, w razie zgody, pošlę upoważnienie na drukowanie. Przedtem się z Panem porozumiem.

Najlepsze łączę pozdrowienia i w sobotę chciałbym się zobaczyć
Marceli Handelsman

24

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 361–362

Warszawa 30 stycznia 1931 r.

Wielce Szanowny panie Prezesie,

Raz jeszcze bardzo gruntownie zastanowiłem się nad naszą rozmową środową, rozpatrzyłem się jeszcze raz w protokołach posiedzeń marcowego i czerwcowego r[oku] ub[iegłego] i w posiedzeniu przygotowałem z Lhéritier i Viganderem¹³¹

¹²⁹ Adam Bronisław Lisiewicz (1889–1948), prawnik, dyplomata, urzędnik państwowy. W latach 1928–1931 był p.o. szefa Kancelarii Cywilnej Prezydenta RP – Ignacego Mościckiego.

¹³⁰ Zob. przyp. 113.

¹³¹ Zob. przyp. 119.

w listopadzie ub[iegłego] r[oku] i utwierdziłem się ostatecznie w mojej dawniejszej koncepcji. Powstała ona nie od razu, od Zjazdu w Oslo stopniowo ją przygotowywałem na terenie międzynarodowym i naszego Towarzystwa, w tym duchu pracowałem, przygotowując kadry przyszłej organizacji i przeprowadzając odnośne uchwały w łonie samego Zarządu. Jeżeli ja mam dalej się tym zajmować, muszę konsekwentnie prowadzić, co zacząłem, po tej samej linii i z utrzymaniem tych wszystkich zobowiązań, które zaciągnąłem wobec Kohta¹³², Anglików, Lhéritier i własnych moich starszych i młodszych kolegów¹³³.

Organizacja musi być tak zbudowana, ażeby dawał zupełną gwarancję sprężystości działania i opierała się na ludziach, którzy dali już dowody uzdolnienia w kierunku urzędowania zjazdów. Wyobrażam ją sobie w sposób następujący:

1. istnieje szerszy Komitet Organizacyjny, oparty o Zarząd Towarzystwa, podzielony na sekcję według przyszłych sekcji kongresu i zajmujący się przygotowaniem tych sekcji w porozumieniu z Komitetem Wykonawczym.
2. całkowite i wyłączne uprawnienia do organizacji Zjazdu otrzymuje Wydział Wykonawczy Komitetu Organizacyjnego. Składa się on z prof. Dembińskiego, jako prezesa, dwóch zastępców: niżej podpisanego, przewodniczącego w wydziale pod nieobecność prof. Dembińskiego w Warszawie, i prof. Haleckiego, sekretarza Wydziału – doc. Manteuffla, prezesa (ewentualnie Sobieskiego) i Tyszkowskiego sekretarza Komitetu Organizacyjnego oraz Delegatów Międzynarodowego Komitetu Historycznego. Wszystkie ogłaszane w imieniu Wydziału papiery o charakterze organizacyjnym podpisane są przez członków wydziału, wszystkie reprezentacyjne sprawy wychodzą za podpisem Komitetu. Cyrkularze Międzynarodowego Komitetu podpisuje Wydział.
3. reprezentantem Wydziału w Komitecie, odpowiedzialnym za jego prace i zdającym sprawy z jego czynności przed Zarządem, jest delegat Towarzystwa do spraw zagranicznych.
4. niniejszą uchwałą prowizorycznie uchwała prezydium lwowskie Towarzystwa do zatwierdzenia pełnego posiedzenia Zarządu.
5. do chwili ustalenia organizacji wszystkie papiery organizacyjne podpisują zgodnie z uchwałą warszawskiej narady członkowie Komisji przygotowawczej, ustanowieni na sesji w czerwcu 1930. Pierwszy cyrkularz wyjdzie z podpisami, jak wydrukowano.

Tak sobie wyobrażam ramy pracy i tylko w takich warunkach mógłbym przystąpić do tej roboty, która będzie przecie wielkiem poświęceniem ze strony każdego, kto się jej podejmie.

¹³² Halvdan Koht (1873–1965), norweski historyk, polityk, profesor Uniwersytetu w Oslo, przewodniczący Komitetu Międzynarodowego Zjazdu Historyków w Oslo (1928).

¹³³ List dotyczy organizacji VII Międzynarodowego Kongresu Historyków w Warszawie.

Proszę bardzo W[ielce] Szanownego Pana Prezesa o przedstawienie tej sprawy prezydium w możliwie szybkim czasie.

Łączę wyrazy wysokiego poważania
Marceli Handelsman

[dopisek z datą III 1931]

Skład Komitetu, powołanego przez Pol[skie] T[owarzystwo] H[istoryczne]¹³⁴

Demiński prezes

Handelsman, Sobieski, Ehrenkreutz¹³⁵ zastępcy prezesa; Handelsman przewodniczący w Komitecie pod nieobecność Demińskiego w Warszawie

Halecki, sekretarz generalny

Manteuffel zast[ępcą] sekr[etarza] general[nego]

Członkowie: Zakrzewski, Tyszkowski

Delegaci Międz[ynarodowego] Ko[mitetu] Koht, Dopsch, Lhéstitier, Vigander.

Siedziba Komitetu – Warszawa [...]

Komitet działa samodzielnie zupełnie; po zlikwidowaniu oddaje rachunki i otrzymuje absolutorium od PTH.

[...]

W tym samym roku Handelsman przesłał Zakrzewskiemu szkic listu skierowanego do Ministerstwa. Jest on niedatowany i niepodpisany.

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 373–375

W r. 1933 na zaproszenie rządu polskiego i PTH odbędzie się powszechny zjazd historyków w Warszawie. Ten VII-y z kolei zjazd światowy dla należytego naukowego i organizacyjnego powodzenia wymaga odpowiedniego przygotowania. Chodzi nie tylko o stronę wystąpienia Polski, jako gospodarza, ale także o umiejętność przygotowania zebrania się tysięcy co najmniej najwybitniejszych historyków, wśród nich wielu mężów stanu dla właściwego oświecenia roli nauki polskiej i kultury naszego narodu.

Dla zadośćuczynienia tym zadaniom należy koniecznie posiadać fundusze, jak to miało miejsce ostatnio w Oslo, gdzie Sejm przyznał Komitetowi org[anizacyjnemu] znaczne zasiłki, ażeby móc stopniowo

- 1) przygotować i ogłosić drukiem odpowiednie wydawnictwa informacyjne o Polsce

¹³⁴ Dopisek odręczny, pod którym podpisali się Handelsman i Zakrzewski. Pod nim też jest mało czytelna data – marzec 1931 r.

¹³⁵ Stefan Ehrenkreutz (1880–1945), historyk prawa i ustroju Polski i Litwy, od 1920 r. wykładał na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie (dalej: USB; od 1929 profesor zwyczajny). Od 1930 r. kierownik Instytutu Badań Europy Wschodniej, przewodniczący wileńskiego oddziału PTH, członek Zarządu PTH od 1932 r.

- 2) wydać jeszcze przed zjazdem księgę referatów polskich, znacznie obszerniejszą niż poprzednie, na wzór dotychczasowych *La Pologne au Congrès de Bruxelles*, 1923 i *Oslo 1928*¹³⁶, o objętości ok. 60 ark. druku
- 3) przygotować pod względem technicznym zjazd
- 4) odpowiednio przygotować stronę turystyczną, gdzie zwiedzanie pozwoliłoby zapoznać się nie tylko z bogactwem krajobrazu Polski i stanem dawniejszej kultury polskiej, lecz umożliwi to również sięgnięcie do przeszłości polskiej.

Tymczasowo z grubsza preliminowane pozycje wynosiłoby ok. 300000 zł, która to suma musiałaby być płatna w dwóch ratach.

W r. 1931/2 komitet org[anizacyjny] musiałby dysponować sumą 50 tys. zł na przedwstępne prace nad przygotowaniem przewodnika po Polsce, oprócz Warszawy i przygotowaniem polskiego uczestnictwa w zjeździe.

W r. 1932/3 komitet powinien by otrzymać 250 tys. na wszystkie przewidziane druki, oraz techniczną stronę zjazdu (wycieczki itp.).

W myśl przyjętych założeń w imieniu PTH upraszamy Min[isterstwo] o wstawienie do budżetu państwowego i przeznaczenie dla Tow[arzystwa]a na cele organizacji Między[narodowego] Zjazdu Historyków

na r. 1931/2 zł 50 tys.

na r. 1932/3 zł 250 tys.

25

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 367

Warszawa 1 XII 1931 r.

Wielce Szanowny Panie Prezesie,

Przed kilku dniami otrzymałam list od prof. Bidlo¹³⁷, w którym zapytuje o moją opinię w sprawie ewentualnego zmienienia charakteru Konferencji Praskiej¹³⁸. Proponuję, aby ze względu na trudności ekonomiczne oraz wynikającą stąd słabą frekwencję zapisów urządzić zamiast plenarnego posiedzenia Konferencji jedynie zebrania Wydziału wykonawczego oraz obu komisji t.zn. Słownika (prof. Bujak) i Biuletynu¹³⁹.

¹³⁶ *La Pologne au V-e Congrès international des sciences historiques*, Bruxelles, 1923, Varsovie 1924; *La Pologne au VI-e Congrès international des sciences historiques*, Oslo 1928, Varsovie–Lwów 1930.

¹³⁷ Zob. przyp. 109.

¹³⁸ Konferencja Praska, zorganizowana przez Federację Towarzystw Historycznych Europy Wschodniej, miała miejsce w dniach 18–20 maja 1932 r. Szerzej zob. T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne*, s. 310–311.

¹³⁹ Odbyły się posiedzenia dwóch komisji – Słownika Starożytności Słowiańskich (której przewodniczył Bujak) oraz Biuletynu Informacyjnego. Na redaktora naczelnego „Biuletynu” został wybrany Handelsman.

Odpisałem, że całkowicie uznaję przytoczone przez niego trudności i osobiście zgadzam się na jego propozycję. Poczyniłem od razu nawet pewne kroki w celu uzyskania zgody prof. Lukinicha¹⁴⁰ na przesunięcie terminu najbliższego Zebrania Komitetu Redakcyjnego Biuletynu. Dla wiadomości Pana Prezesa chcę dodać, że do nawet tak zmniejszonej Konferencji Praskiej przywiązuję duże bardzo znaczenie jako do zgromadzenia, który poprzedzi nasz zjazd warszawski 1933 roku. Dlatego chciałbym, aby już teraz można było zapewnić wyjazd wszystkich polskich oraz ukraińskich członków Wydziału Wykonawczego i obu Komisji do Pragi¹⁴¹.

Łączę wyrazy wysokiego szacunku

Marceli Handelsman

PS. Kochany Panie Prezesie. W międzyczasie dostałem pańską kartę. Cieszę się, bo widzę, że zaczął Pan „funkcjonować” normalnie – więc widać, że zdrowie się polepszyło, no i sprawy Towarzystwa też muszą. Proszę o łaskawe załatwienie poprzednich moich listów.

Najlepsze pozdrowienia

M[arceli] H[andelsman]

26

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 369

Warszawa 3 III 1932 r.

Wielce Szanowny Panie Prezesie,

Uprzejmie proszę o dodatkowe zaproszenie przez Zarząd PTH, Prof. ks. Michałskiego¹⁴² z Krakowa na vice-prezesa Komitetu Organizacyjnego Sekcji Historii Filozofii. Nie podałem jego nazwiska poprzednio na skutek niedopatrzania, chciałbym więc aby to zostało jak najszybciej naprawione.

Łączę wyrazy głębokiego szacunku i proszę o śpieszną odpowiedź

Marceli Handelsman

PS. Zapomnieliśmy – prof. Chylińskiego¹⁴³ – trzeba go umieścić w prezydium Hist[orycznego] Tow[arzystwa].

¹⁴⁰ Zob. przyp. 108.

¹⁴¹ W konferencji brali udział: przewodniczący SSS – Bujak, redaktor „Biuletynu” – Handelsman, sekretarz tej redakcji – Manteuffel, członek Komitetu Wykonawczego – Miron Korduba, członek Komisji SSS – Ilarion Świącicki oraz sekretarz generalny Związku – Łopaciński.

¹⁴² Konstant Michalski (1879–1947), ksiądz, historyk filozofii, od 1919 r. profesor zwyczajny Wydziału Teologii UJ. W latach 1931–1932 rektor UJ.

¹⁴³ Konstanty Chyliński (1881–1939), badacz dziejów starożytnych, od 1921 r. profesor historii starożytnej na Uniwersytecie Lwowskim. Członek PTH. W 1928 r. wstąpił do Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (dalej: BBWR).

27

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 371

Warszawa 11 III 1932 r.

Wielce Szanowny Panie Prezesie,

W związku z rezygnacją Prof[esora] Twardowskiego¹⁴⁴ z przewodnictwa sekcji historii filozofii proponuję zaprosić na przewodniczącego tej sekcji albo ks. Prof. Michalskiego z Krakowa, albo też, zgodnie z życzeniem prof. Twardowskiego, prof. Tatarkiewicza¹⁴⁵ z Warszawy.

W oczekiwaniu rychłej odpowiedzi łączę wyrazy wysokiego szacunku
Marceli Handelsman

PS. Żałowałem, że się z Panem nie widział. Miałem dziś wizytę Kętrzyńskiego i Kamienieckiego¹⁴⁶, którzy – podobno w porozumieniu z Panem proponowali ratować Siemieńskiego u Miłośników¹⁴⁷. Jak Pan o tem myśli i co radzi robić?

28

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 377–378

[Warszawa] 1 [IV] 1932 r.

Kochany Panie Prezesie,

Wybacz Pan, że nie chciałem dotąd pisać w sprawach T[owarzystwa] Miłośników. Byłem przez parę miesięcy przedmiotem ataków wewnętrznych ze strony p. Siemieńskiego, a licząc na opamiętanie postanowiłem zachować zupełną bierność do Walnego Zebrania i stać na uboczu, oraz łagodzić¹⁴⁸.

Tymczasem od przedwczoraj rozesłano do większości członków Tow[arzystwa] memoriał-odezwę, podpisany przez pp. Siemieńskiego¹⁴⁹, Haleckiego¹⁵⁰

¹⁴⁴ Kazimierz Twardowski (1866–1938), filozof, twórca lwowsko-warszawskiej szkoły filozoficznej, od 1898 r. profesor zwyczajny na Uniwersytecie Lwowskim, założyciel Towarzystwa Filozoficznego, członek PAU.

¹⁴⁵ Władysław Tatarkiewicz (1886–1980), filozof, historyk filozofii, w 1919 r. uzyskał habilitację na Uniwersytecie Lwowskim, wykładał na USB w Wilnie (1919–1921), Uniwersytecie Poznańskim (1921–1923) i od 1923 r. na UW, członek PAU, TNW.

¹⁴⁶ Witold Kamieniecki (1883–1964), badacz dziejów Europy Wschodniej, zwłaszcza Litwy, w 1928 r. docent UJK, wykładowca Studium Dyplomatycznego UJK (1932–1937), senator z ramienia BBWR w latach 1928–1935.

¹⁴⁷ Józef Siemieński od grudnia 1931 do 15 marca 1932 r. pełnił obowiązki prezesa TMH po śmierci dotychczasowego prezesa, Aleksandra Kraushara.

¹⁴⁸ Dotyczy to „burzliwej kampanii przedwyborczej” na nowego prezesa TMH po rezygnacji Siemieńskiego. W maju 1932 r. powołano nowy Zarząd TMH. Prezesem Towarzystwa został Stanisław Kętrzyński, którego jednocześnie wybrano na wiceprezesa PTH. Por. T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne*, s. 137.

¹⁴⁹ Zob. przyp. 39.

¹⁵⁰ Zob. przyp. 127.

i Tokarza¹⁵¹, a kontrasygnowany przez pp. Kolankowskiego¹⁵², Rafacza¹⁵³, Mościckiego¹⁵⁴, Pawłowskiego¹⁵⁵, Laskowskiego¹⁵⁶, Lipińskiego¹⁵⁷, Hniłkę¹⁵⁸ i tam kogoś jeszcze. Memoriał jest zwrócony przeciw mnie i przeciwko Panu, wzgl[ędn]ie Lwowowi.

W chwili otrzymania tego pisma uważałem, że wszelka abstynencja z mej strony byłaby niewłaściwa i że nie mogę pozostawić ataków, w naszych stosunkach dotąd w tej formie niesłychanych, bez odpowiedzi.

Wczoraj miało się odbyć posiedzenie Walnego Zgromadzenia w pierwszym terminie. Zazwyczaj nie było przypadku, żeby się w pierwszym terminie odbywało, i prezes tymcz[asowy] Tow[arzystwa] p. Łopaciński czynił nadludzkie wysiłki by doprowadzić rzeczy do normy. P. Siemieński, Tokarz i in., postanowili jednak za wszelką cenę odbyć je i w tym celu poruszyli „żywych i umarłych” żeby się stawili – myśmy polecili na to zebranie, zgodnie z tradycją Tow[arzystwa] a, się nie zjawiać. Stawiło się 66 członków, w tem ok. 15 studentów z odznakami wszechpolskimi, których ci panowie zgłosili na ostaniem czy przedostaniem posiedzeniu Zarządu i okazało się oczywiście brak quorum. Nie zjawił się – p. Halecki! Właściwe zebranie odbędzie się w sobotę, na którym my postaramy się sami załatwić sprawy nie w duchu jątżenia, a w duchu najściślejszego porozumienia z prezydium lwowskiem – ale bez inicjatorów rozsyłanych pism i odezw.

Uważałem za konieczne o tem napisać Panu, nie myślę jednak, aby pańska obecność była teraz konieczna.

Łączę najlepsze uściski dłoni i wyrazy poważania

Marceli Handelsman

¹⁵¹ Wacław Tokarz (1873–1937), historyk wojskowości, badacz dziejów XVIII i XIX stulecia, pułkownik. Od 1928 r. kierownik Katedry Historii Polski na UW, członek PAU i TNW.

¹⁵² Ludwik Kolankowski (1882–1956), w 1930 r. profesor tytularny USB w Wilnie, od 1937 r. profesor zwyczajny UJK we Lwowie, kierownik katedry historii Polski.

¹⁵³ Józef Rafacz (1890–1944), historyk prawa polskiego, od 1922 r. profesor nadzwyczajny, a od 1929 r. profesor zwyczajny UW, kierownik katedry historii ustroju Polski i dawnego polskiego prawa sądowego, od 1931 r. członek TNW.

¹⁵⁴ Henryk Mościcki (1881–1952), badacz dziejów porzbirowych, uczeń Askenazego, w latach 1918–1934 kierownik Oddziału Archiwalno-Bibliotecznego MSZ, od 1921 r. docent UW, od 1936 r. profesor tytularny UW.

¹⁵⁵ Bronisław Pawłowski (1883–1962), historyk wojskowości, od 1934 r. docent UW, od 1936 r. członek TNW.

¹⁵⁶ Otton Laskowski (1892–1953), historyk wojskowości, w latach 1920–1924 pracował w Wojskowym Instytucie Naukowo-Wydawniczym, w latach 1928–1929 redaktor „Przeglądu Historyczno-Wojskowego”.

¹⁵⁷ Wacław Lipiński (1896–1949), historyk dziejów najnowszych, od 1927 r. pracownik WBH w Warszawie, od 1937 r. docent UJK we Lwowie, jednocześnie od 1936 r. dyrektor Instytutu Józefa Piłsudskiego w Warszawie.

¹⁵⁸ Antoni Hniłka (1885–1945), historyk wojskowości, pracownik Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego, w latach 1924–1933 kustosz w Centralnym Archiwum Wojskowym.

29

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 383–384 (karta pocztowa)

Warszawa 24 IV 1932

Kochany Panie Prezesie,

Dopiero teraz mogę podać datę walnego zebrania – wyznaczona na 7 V. Postępowanie ostatnie p. Siemieńskiego, którego popiera prof. Tokarz, doprowadziło do bardzo istotnego przeciwstawienia się grupy „młodych”, którzy o żadnym porozumieniu nie chcą słyszeć.

Co się tyczy propozycji – do Sekcji literatury: proponuję na prezesa Zdziechowskiego¹⁵⁹ lub Zyg[munta] Łempickiego¹⁶⁰, oraz proszę o wprowadzenie jeszcze jako wiceprezesa Folkierskiego¹⁶¹ i sekretarza Z. Zaleskiego¹⁶² z Paryża.

Łączę najlepszy uścisk dłoni

Marceli Handelsman

30

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 381

[Warszawa] 9 V [1932]

Kochany Panie Prezesie,

Tak byłem wczoraj umęczony, że chciałem odpocząć i dopiero dziś donoszę o wynikach zebrania 7 maja.

Jak pisałem poprzednio, sprawę rozwiązaliśmy sami. Na 192 obecnych, przeprowadziliśmy naszą listę, w całości. Arnold¹⁶³, Bursche¹⁶⁴, Czarnowski¹⁶⁵, H[andelsman],

¹⁵⁹ Marian Zdziechowski (1861–1938), historyk literatury i kultury, od 1920 r. profesor Uniwersytetu Wileńskiego.

¹⁶⁰ Zygmunt Łempicki (1886–1943), historyk literatury i kultury, od 1920 r. profesor zwyczajny języka i literatury niemieckiej na UW.

¹⁶¹ Władysław Folkierski (1890–1961), historyk literatury francuskiej, od 1920 r. profesor UJ i kierownik I katedry filologii romańskiej; w 1927 r. został powołany na przedstawiciela Polski w Institut International de Coopération Intellectuelle w Paryżu.

¹⁶² Zygmunt Zaleski (1882–1967), delegat MWRiOP we Francji od 1924 r., wykładowca języka polskiego na Sorbonie; przyjaciel Handelsmana.

¹⁶³ Stanisław Arnold (1895–1973), mediewista, uczeń Handelsmana, w 1925 r. docent UW, od 1929 r. profesor nadzwyczajny UW, od 1938 r. profesor zwyczajny. Wykładał również w Akademii Nauk Politycznych (1931–1939).

¹⁶⁴ Zob. przyp. 106.

¹⁶⁵ Zob. przyp. 78.

Kętrzyński¹⁶⁶, Łopaciński¹⁶⁷, Usarek¹⁶⁸, Wałek¹⁶⁹ oraz jako zastępcy Bachulski¹⁷⁰, Pohoska¹⁷¹, Przelaskowski¹⁷². Pozostawiłem jedno miejsce wolne i postanowiliśmy na to miejsce wybrać przedstawiciela Biura Historycznego, który otrzymał najmniejszą ilość głosów. Delegatów do Lwowa – wybierze sam Zarząd. Ustępujący Zarząd otrzymał absolutorium z podziękowaniem.

Prezes: Kętrzyński, wiceprezes – Łopaciński, sekretarz – Wałek, skarbnik Usarek. Rzeczą bardzo rozeszła się po mieście.

Jutro jadę do Paryża i będę potem wprost w Pradze. Radziłbym pisać o porozumieniu się co do Pragi z p. Łopacińskim.

Łączę najlepszy uścisk dłoni

Marceli Handelsman

PS Akcję przeciw nam i Lwowowi – przewodzili pp. Siemieński, Tokarz i Halecki.

31

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 385

Warszawa 28 XII 1934

Kochany Panie Prezesie,

Już z rozmowy Pana z ministrem Beckiem¹⁷³ widać, że należałoby przystąpić możliwie prędko do wydania i serii skandynawskiej. Jest to potrzebne zdaje się i dla uzyskania środków na całe wydawnictwo. Dlatego też pisząc do firmy Mac Millan (najpotężniejszy dom wydawniczy angielsko-amerykański)¹⁷⁴, która zgłosiła

¹⁶⁶ Zob. przyp. 70.

¹⁶⁷ Zob. przyp. 52.

¹⁶⁸ Leon Zygmunt Usarek (1895–1964), historyk, uczeń Handelsmana, w 1928 r. otrzymał doktorat na podstawie pracy „Andrzej Zamojski i jego stosunek do założenia stronnictwa białych w r. 1861”; nauczyciel historii w warszawskich gimnazjach.

¹⁶⁹ Tadeusz Wałek-Czernecki (1889–1949), historyk starożytności, od 1922 r. profesor nadzwyczajny UW, od 1934 r. profesor zwyczajny.

¹⁷⁰ Aleksy Bachulski (1893–1951), historyk, uczeń Handelsmana, w 1925 r. obronił pod jego kierunkiem doktorat, zatrudniony w Archiwum Skarbowym, od 1937 r. wicedyrektor Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy.

¹⁷¹ Hanna Pohoska (1895–1953), historyk oświaty, uczennica Handelsmana, w 1923 r. obroniła pod jego kierunkiem doktorat „Sprawa oświaty ludu w dobie Komisji Edukacji Narodowej”, w latach trzydziestych uczyła w warszawskich szkołach średnich, w 1934 uzyskała *venia legendi* na UW.

¹⁷² Ryszard Przelaskowski (1903–1971), badacz dziejów XIX w., uczeń Handelsmana, w 1927 r. uzyskał stopień doktora na podstawie rozprawy „Sejm warszawski 1825 roku”. Pracował jako archiwista w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie (1924–1939).

¹⁷³ Józef Beck (1894–1944), polityk, współpracownik Piłsudskiego, od listopada 1932 do września 1939 r. minister spraw zagranicznych.

¹⁷⁴ Macmillan Publishers – międzynarodowa oficyna wydawnicza założona w 1843 r. w Szkocji.

się do nas dzięki moim zabiegom z gotowością podjęcia się druku, wspomniałem od razu także i o serii skandynawskiej.

Nie wchodząc teraz w szczegółowe rozplanowanie chronologiczne tej serii pozwalam sobie dodać, że uważam iż powinna obejmować całość stosunków polsko-skandynawskich od najdawniejszych czasów.

Sądzę, że powinni w niej współpracować: Stanisław Zakrzewski – początki, Koczy¹⁷⁵ – wcześniejsze średniowiecze, Małowist¹⁷⁶ – późniejsze średniowiecze, Lepszy¹⁷⁷ – wiek XVI, Tyszkowski¹⁷⁸ – wiek XVII, Konopczyński¹⁷⁹ – aż do początków wieku XIX-go, Kieniewicz¹⁸⁰ wiek XIX, Kamieniecki¹⁸¹ czasy najnowsze.

Pozwalam sobie przesłać ten pierwszy plan i liczę, że zyska aprobatę Prezesa. Zresztą podróż p. Ministra S[praw] Z[agranicznych] umacnia mnie w przekonaniu o konieczności podjęcia tej rzeczy.

W imieniu żony i swoim przesyłam najlepsze życzenia noworoczne Państwu i najlepszy uścisk dłoni

Marceli Handelsman

32

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 391

Warszawa 6 V 1935 r.

Wielce Szanowny Panie Prezesie,

W odpowiedzi na jego list z dn. 27 kwietnia załączam przy niniejszem projekt zaproszenia cudzoziemskich uczonych. List powinien być napisany po polsku. Oprócz osób wymienionych w załączniku¹⁸² należy zaprosić. Czechy: Chaloupecki¹⁸³,

¹⁷⁵ Leon Koczy (1900–1981), mediewista, w 1933 r. habilitował się na Uniwersytecie Poznańskim na podstawie pracy o stosunkach polsko-skandynawskich za pierwszych Piastów.

¹⁷⁶ Marian Małowist (1909–1988), mediewista, badacz dziejów gospodarczych, uczeń Handelsmana, w 1934 r. obronił doktorat poświęcony dziejom handlu bałtyckiego w XVI w., w latach 1931–1939 nauczyciel gimnazjalny.

¹⁷⁷ Kazimierz Lepszy (1904–1964), badacz dziejów nowożytnych, w 1928 r. obronił doktorat pod kierunkiem Władysława Konopczyńskiego, od 1939 r. docent UJ.

¹⁷⁸ Zob. przyp. 126.

¹⁷⁹ Władysław Konopczyński (1880–1952), badacz dziejów nowożytnych, od 1917 r. kierownik Katedry Historii Polski Nowożytnej i Najnowszej UJ, od 1921 r. profesor zwyczajny UJ.

¹⁸⁰ Stefan Kieniewicz (1907–1992), badacz dziejów Polski XIX w., uczeń Handelsmana, w 1934 r. obronił doktorat na podstawie pracy „Społeczeństwo polskie w powstaniu poznańskim”, od 1937 r. adiunkt w Archiwum Skarbowym w Warszawie.

¹⁸¹ Zob. przyp. 146.

¹⁸² Zob. poniżej listu.

¹⁸³ Václav Chaloupecký (1882–1951), czeski historyk, w latach 1922–1938 profesor historii Czechosłowacji na Uniwersytecie Komeńskiego w Bratysławie.

Nawratil¹⁸⁴, Susta¹⁸⁵; Węgry: Domanowszky¹⁸⁶. Kowno: Joninas¹⁸⁷, Šaulis¹⁸⁸, członek naszego towarzystwa, poseł w Berlinie. Nie zapraszać Birżyszki¹⁸⁹. Estonia: Treiberg¹⁹⁰, Liiv¹⁹¹, Finlandia: Mansika¹⁹², Mikkola¹⁹³. Paryż: Eisenman¹⁹⁴, Pagés¹⁹⁵. Londyn: Wharton¹⁹⁶, Webster¹⁹⁷. Cambridge: Temperley¹⁹⁸, Raddaway¹⁹⁹, Clapham²⁰⁰. Padwa: Lo Gatto²⁰¹. Berlin: Hoetscha²⁰² nie zapraszałbym. Bukareszt: Nistor²⁰³.

¹⁸⁴ Bohumil Navrátil (1870–1936), czeski historyk i archiwista, badacz dziejów nowożytnych, w latach 1920–1936 profesor zwyczajny historii powszechnej na Uniwersytecie Masaryka w Brnie.

¹⁸⁵ Josef Šusta (1874–1945), czeski historyk, mediewista, od 1910 r. profesor zwyczajny Uniwersytetu Karola w Pradze.

¹⁸⁶ Sándor Domanovszky (1877–1955), węgierski historyk, profesor uniwersytecki.

¹⁸⁷ Ignas Joninas (Jonynas) (1884–1954), litewski historyk z Kowna, badacz dziejów Litwy, od 1924 r. wykładowca na Uniwersytecie w Wilnie, dyplomata.

¹⁸⁸ Jurgis Šaulys (Šaulis) (1879–1958), litewski ekonomista, polityk i dyplomata. Jako ten ostatni pracował w Niemczech, Szwajcarii, Watykanie i Polsce. Był członkiem TMH w Warszawie.

¹⁸⁹ Mykolas Biržiška (1882–1962), litewski historyk literatury, etnograf, od 1932 r. profesor Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie, od 1939 r. wykładał na Uniwersytecie Wileńskim, zaangażowany politycznie m.in. w powrót Wilna do Litwy.

¹⁹⁰ Peeter Tarvel (Treiberg) (1894–1953), estoński historyk, polityk, profesor nadzwyczajny historii powszechnej na Uniwersytecie w Tartu, od 1936 r. profesor zwyczajny.

¹⁹¹ Otto Liiv (1905–1942), estoński historyk, archiwista, badacz dziejów gospodarczych, od 1928 r. wykładowca Uniwersytetu w Tartu, od 1929 r. pełnił również funkcję dyrektora Centralnego Archiwum Państwowego w Tartu.

¹⁹² Viljo Johannes Mansikka (1884–1947), fiński filolog, badacz dziejów religii Słowian, znawca poezji ludowej, od 1927 r. profesor porównawczej poezji ludowej na Uniwersytecie Helsińskim, od 1928 r. członek Instytutu Słowiańskiego w Pradze, członek Fińskiej Akademii Nauk.

¹⁹³ Jooseppi Julius Mikkola (1866–1946), fiński językoznawca, profesor filologii słowiańskiej na Uniwersytecie w Helsinkach, w latach 1921–1922 przewodniczący Fińskiej Akademii Nauk.

¹⁹⁴ Louis Eisenmann (1869–1937), francuski historyk, sławista, profesor historii Europy Środkowo-Wschodniej na Sorbonie, sekretarz Instytutu Sławistycznego, redaktor „Revue Historique”.

¹⁹⁵ Georges Pagès (1867–1939), historyk francuski, badacz dziejów nowożytnych.

¹⁹⁶ Leonard C. Wharton (1877–1943), brytyjski bibliotekarz, sławista, pracował w British Museum. W latach 1924–1934 był wykładowcą języka polskiego w School of Slavonic and East European Studies w Londynie.

¹⁹⁷ Charles Webster (1886–1961), brytyjski dyplomata i historyk, w 1932 r. objął katedrę stosunków międzynarodowych w London School of Economics.

¹⁹⁸ Harold Temperley (1879–1939), brytyjski historyk, od 1931 r. profesor historii najnowszej na Uniwersytecie w Cambridge.

¹⁹⁹ William F. Reddaway (1872–1949), brytyjski historyk, badacz dziejów nowożytnych, profesor w Cambridge, wiceprezes Cambridge Slavonic Society.

²⁰⁰ John Harold Clapham (1873–1946), brytyjski badacz dziejów gospodarczych.

²⁰¹ Ettore Lo Gatto (1890–1983), sławista, w latach 1931–1936 filolog słowiański na Uniwersytecie w Padwie.

²⁰² Otto Hoetzsch (1876–1946), niemiecki historyk, polityk, od 1913 r. profesor historii Europy Wschodniej na Uniwersytecie Berlińskim, zwolennik współpracy ze Związkiem Radzieckim, w 1935 r. zmuszony przez nazistów do przejścia na emeryturę.

²⁰³ Ion Nistor (1876–1962), rumuński historyk i polityk, profesor Uniwersytetu w Cernăuți.

Zagrzeb: Šišić²⁰⁴. Sofia: Mutawczjew²⁰⁵. Rosja sowiecka: Wołgin²⁰⁶, Dierżawin²⁰⁷, Gorin²⁰⁸, Pankratowa²⁰⁹, Preobrażenski²¹⁰. Emigracja, Praga: Fłorowski²¹¹, Okuniew²¹², Sawicki²¹³, Paryż: Mirkin-Gecewicz²¹⁴.

I ja bardzo żałowałem, żeśmy się nie widzieli [...]

Kiedy Pan będzie w Warszawie?

Pani rączki całuję. Pana dłoń ściskam serdecznie

Marceli

²⁰⁴ Ferdo Šišić (1869–1940), chorwacki historyk, mediewista, profesor Uniwersytetu w Zagrzebiu.

²⁰⁵ Piotr Mutawczjew (1883–1943), bułgarski historyk i polityk, badacz dziejów średniowiecza, od 1923 r. kierownik Katedry Historii Europy Wschodniej i Bizancjum Uniwersytetu w Sofii, członek Bułgarskiej Akademii Nauk, w 1937 r. został członkiem honorowym PTH, a w 1939 r. członkiem PAN.

²⁰⁶ Wacław Pietrowicz Wołgin (1879–1962), radziecki historyk, w latach 1919–1930 profesor Uniwersytetu Moskiewskiego, w latach 1930–1935 sekretarz Akademii Nauk ZSRR.

²⁰⁷ Nikołaj Sebastianowicz Dierżawin (1877–1953), radziecki historyk, sławista, członek Akademii Nauk ZSRR, od 1917 r. profesor Uniwersytetu w Piotrogradzie, od 1925 r. kierownik katedry filologii słowiańskiej.

²⁰⁸ Paweł Osipowicz Gorin (1900–1938), radziecki i białoruski historyk i polityk, badacz dziejów rewolucji 1905–1907 i rewolucji październikowej. W latach 1931–1936 prezes i kierownik Instytutu Historii Akademii Nauk Białoruskiej SRR, w 1937 r. został wybrany na dziekana Wydziału Historycznego Uniwersytetu Moskiewskiego, w tym samym roku aresztowany i rok później skazany na śmierć.

²⁰⁹ Anna Michajłowna Pankratowa (1897–1957), radziecka historyk, polityk, wychowanka Michaiła Pokrowskiego.

²¹⁰ Piotr Fiodorowicz Preobrażenski (1894–1941), radziecki historyk i etnograf, od 1921 r. profesor Uniwersytetu Moskiewskiego, autor prac z zakresu dziejów starożytnej Grecji i Rzymu oraz stosunków międzynarodowych, aresztowany w 1937 r., cztery lata później skazany na śmierć i rozstrzelany.

²¹¹ Anton Wasiljewicz Fłorowski (1884–1968), rosyjski historyk, w 1922 r. wyemigrował do Czechosłowacji, profesor Uniwersytetu Karola w Pradze.

²¹² Nikołaj Lwowicz Okuniew (1886–1949), rosyjski historyk sztuki, badacz starożytnej sztuki rosyjskiej, bizantyjskiej. W 1917 r. objął posadę profesora teorii i historii sztuki na Uniwersytecie Noworosyjskim w Odessie, w 1920 r. wyemigrował, w 1924 r. został zaproszony przez MSZ Czechosłowacji; najpierw wykładał na Rosyjskim Uniwersytecie Ludowym, a w 1925 r. został kierownikiem Katedry Historii Sztuki na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze, członek Instytutu Słowiańskiego w Pradze (od 1929).

²¹³ Piotr Nikołajewicz Sawicki (1895–1968), rosyjski ekonomista, historyk, filozof, poeta. Po 1917 r. wyjechał na Ukrainę, gdzie walczył po stronie Symona Petlury. W 1921 r. wyjechał do Bułgarii i następnie Pragi. W 1925 r. został profesorem Rosyjskiego Instytutu Rolniczego w Pradze i kierował katedrą ekonomii. W latach 1935–1941 wykładał języki rosyjski i ukraiński na praskim uniwersytecie niemieckim. W 1945 r. aresztowany i zesłany do łagru. W 1956 r. wrócił do Pragi.

²¹⁴ Borys Sergiejewicz Mirkin-Gecewicz (1892–1955), rosyjski i francuski historyk prawa, pochodzenia żydowskiego. W latach 1918–1919 był profesorem Uniwersytetu w Piotrogradzie. W 1920 r. wyemigrował do Paryża; wykładał prawo międzynarodowe na Wydziale Prawa Instytutu Sławistyki i Rosyjskiego Uniwersytetu Ludowego. Prowadził również kursy „Historia międzynarodowych stosunków prawnych Rosji w XIX i XX wieku” w Instytucie Francusko-Rosyjskim oraz „Historia rosyjskiej polityki zagranicznej” w Wyższej Narodowej Szkole Języków Orientalnych w Paryżu. W czasie II wojny światowej przebywał w Stanach Zjednoczonych.

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 389 (Załącznik)

Posłać – Lattermann²¹⁵; 1) Revue historique 108 Saint – Germain²¹⁶; 2) Institut d'étude slaves [de l'Université de Paris] 9, rue Michelet²¹⁷; 3) Scholl of Slavonic studies London – Uniwersytet²¹⁸; 4) Historisk Tidskrift – Stockholm²¹⁹; 5) Prof. Koht – Oslo²²⁰; 6) Osteuropäische Geschichte²²¹; 7) G. Maver - 27 viale [dell'] Università Roma²²²; 8) Prof. Grégoire – 45 rue des Bollandistes de Bruxelles²²³.

33

ZNiO, rkps Ossol. 7345/II, k. 393–395

[Warszawa] 18 II 1936 r.

Szanowny i Kochany Panie Prezesie

Dawno już nie miałem wiadomości i dawno też nie pisałem. A tymczasem nzebierało się trochę spraw.

1° W kwietniu będzie posiedzenie Komitetu Międzynarodowego w Bukareszcie. W związku z tem trzeba by ustalić nasz program udziału w Zjeździe Zuryskim²²⁴, nasz pogląd na programy dotąd wypracowane i ewentualnie nasze propozycje. Uważałbym za rzecz bardzo pożądaną odbycie posiedzenia prezydium z członkami lwowskimi i zapytuję, czyby Pan Prezes nie zechciał zwołać takiej narady.

2° Z tem by wiązała się sprawa wydania angielskiej historii polskiej. MSZ przyjęło propozycje prof. Haleckiego i powołało obok niego do redakcji prof. Dyboskiego²²⁵.

²¹⁵ Alfred Latterman (1894–1945), niemiecki nauczyciel historii, badacz dziejów Wschodu, od 1928 r. wydawca „Niemieckiego Czasopisma Naukowego” w Poznaniu.

²¹⁶ Francuskie czasopismo historyczne wychodzące od 1876 r., założone przez Gabriela Monoda i Gustave’a Fagnieza, wydawane w Paryżu przez Librairie Félix Alcan. W 1935 r. redaktorami czasopisma byli Charles Bémont i Louis Eisenmann.

²¹⁷ Instytut Slawistyki w Paryżu utworzony w 1919 r.

²¹⁸ Część University College London; brytyjskie centrum badań nad Europą Środkowo-Wschodnią; szkoła została utworzona w 1915 r. przez Tomáša Masaryka.

²¹⁹ Szwedzkie pismo historyczne wydawane przez Szwedzkie Towarzystwo Historyczne od 1881 r.

²²⁰ Zob. przyp. 132.

²²¹ „Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte”, czasopismo założone w Berlinie w 1911 r., poświęcone historii Europy Wschodniej. Po I wojnie przestało się ukazywać. W okresie międzywojennym, w latach 1931–1935, wydano pięć tomów.

²²² Giovanni Maver (1891–1970), włoski polonista, od 1929 r. kierownik Katedry Języka Polskiego i Literatury Polskiej na Uniwersytecie w Rzymie.

²²³ Henri Grégoire (1881–1964), belgijski bizantynolog.

²²⁴ Międzynarodowy Zjazd Historyków w Zurychu odbył się w 1938 r. (28 sierpnia – 4 września). Wzięło w nim udział 76 historyków z Polski. Zob. L. Widerszal, *VIII Międzynarodowy Kongres Nauk Historycznych w Zurychu, 28 sierpnia – 3 września 1938 r.*, „Kwartalnik Historyczny”, 52, 1938, s. 585.

²²⁵ Roman Dyboski (1883–1945), filolog angielski, profesor UJ, członek PAN.

Chodziłoby o ustalenie Komitetu redakcyjnego tego dzieła i programu samej książki. Nie może się to odbyć listownie i nie może być nawet przygotowane bez pańskiego czynnego udziału. Jeszcze jeden powód do narady. Bardzo proszę o szybką decyzję i ew[entualnie] wiadomość zaraz.

Łączę najlepsze pozdrowienia i wyrazy głębokiego szacunku
 Marceli Handelsman

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA NIEDRUKOWANE

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu

Oddział Rękopisów, Papiery Stanisława Zakrzewskiego. T. 3. Listy od różnych osób, Litery G–J. Lata 1899–1936, sygn. 7345/II, Listy z lat 1919–1936, sztuk 42 + 2 zał. Strony (karty) 291–396

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Arnold Stanisław, *Władztwo biskupie na grodzie malborskim w w. XIII*, Warszawa 1921.
- Dobrowolski Kazimierz, *Zagadnienia świadomości narodowej w Polsce piastowskiej*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1925, sekcja V, s.1–3.
- Handelsman Marceli, *Historyka*, cz. 1: *Zasady metodologii historii*, Zamość 1921 (wyd. 2, Warszawa 1928).
- Handelsman Marceli, *Historyka*, Warszawa 2010 (reprint).
- Handelsman Marceli, *Problem narodowości nowoczesnej; W sprawie nowych przepisów o egzaminach magisterskich*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1925, sekcja VII, s. 1–5.
- Handelsman Marceli, *Z metodyki badań feudalizmu. Podstawy porównania*, cz. 1, Warszawa 1917.
- Holtzmann Robert, *Böhmen und Polen im 10. Jahrhundert. Eine Untersuchung zur ältesten Geschichte Schlesiens*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, 52, 1918, s. 1–37.
- J.K. Janowskiego b. członka i sekretarza Rządu Narodowego w powstaniu 1863–1864 r. *pamiętniki o Powstaniu Styczniowym*, t. 2, Warszawa 1925.
- La Pologne au V-e Congrès international des sciences historiques*, Bruxelles 1923, Varsovie 1924.
- La Pologne au VI-e Congrès international des sciences historiques*, Oslo 1928, Varsovie–Lwów 1930.
- Manteuffel Tadeusz, *Polityka unifikacyjna Chłotara II*, Warszawa 1925.
- Natanson-Leski Jan, *Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej*, cz. 1: *Granica moskiewska w epoce Jagiellońskiej*, „Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, 1, 1922.
- Staszic Stanisław, *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego. Wydanie krytyczne*, przygotował i wstępem zaopatrzył Stefan Czarnowski, Kraków 1926 (Biblioteka Narodowa, 90, s. I).
- Zakrzewski Stanisław, *Kultura historyczna*, w: *Historycy o historii. Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego*, t. 1: 1775–1918, zebrał, wstępem i komentarzem opatrzył Marian Henryk Srejski, Warszawa 1963, s. 508–544.
- Zakrzewski Stanisław, *Mieszko I jako budowniczy państwa polskiego*, Warszawa 1921.
- Zakrzewski Stanisław, *Najdawniejsza bulla dla Polski: spostrzeżenia nad dokumentem „Dagome iudex”*, Lwów 1920.
- Zakrzewski Stanisław, *Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV w.*, „Przegląd Historyczny”, 23, 1921–1922, 1, s. 86–121.

OPRACOWANIA

- Bachulska Halina, *Bibliografia prac prof. Marcelego Handelsmana 1903–1928*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestopięcioletniej działalności naukowej prof. Marcelego Handelsmana*, Warszawa 1929, s. 1–32.
- Błachowska Katarzyna, *Stanisław Zakrzewski (1873–1936)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. Jerzy Maternicki, współpr. Leonid Zaskilniak, Rzeszów 2007, s. 379–398.
- Dąbkowski Przemysław, *Profesor Stanisław Zakrzewski. Jego praca w Towarzystwie Naukowym Lwowskim*, „Sprawozdanie Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, 1936, 1, s. 99–108.
- Gieysztor Aleksander, *Historia prawdą żywą, rzeczywistością, służbą (o Marcelim Handelsmanie 1882–1945)*, w: *Wielcy humanistyki polskiej*, red. Jan Górski, Wrocław 1991, s. 69–72.
- Gieysztor Aleksander, *Posłowie*, w: Marceli Handelsman, *Średniowiecze polskie i powszechne. Wybór pism*, Warszawa 1966, s. 351–371.
- Handelsman Marcei, *Stanisław Zakrzewski 1873–1936*, „Droga”, 16, 1937, s. 420–430.
- Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie do 1939 roku*, red. Jerzy Maternicki, Joanna Pisulińska, Leonid Zaskilniak, Rzeszów 2016.
- Kieniewicz Stefan, *Marceli Handelsman (1882–1945)*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, red. Aleksander Gieysztor, Jerzy Maternicki, Henryk Samsonowicz, Warszawa 1986, s. 257–273.
- Kieniewicz Stefan, *Wstęp*, w: Marcei Handelsman, *Adam Czartoryski*, t. 1, Warszawa 1948, s. IX–XX.
- Komorowski Paweł, *Działalność Marcelego Handelsmana w Towarzystwie Naukowym Warszawskim*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, 71, 2008, s. 59–92.
- Kondracki Tadeusz, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939*, Toruń 2006.
- Kuczyński Stefan K., *Bibliografia prac Marcelego Handelsmana wydanych po roku 1928*, „Przegląd Historyczny”, 50, 1959, 1, s. 116–121.
- Łepkowski Tadeusz, *Wstęp*, w: Marcei Handelsman, *Rozwój narodowości nowoczesnej*, oprac. i wstęp Tadeusz Łepkowski, Warszawa 1973, s. 5–18.
- Manteuffel Tadeusz, *Handelsman Marcei (1882–1945)*, w: PSB, 9, Wrocław 1960–1961, s. 268–271.
- Manteuffel Tadeusz, *Rola Marcelego Handelsmana w życiu naukowym Warszawy*, „Przegląd Historyczny”, 50, 1959, 1, s. 4–12.
- Manteuffel Tadeusz, *Z prac Federacji Towarzystw Historycznych Wschodniej Europy*, „Kwartalnik Historyczny”, 42, 1928, s. 202–204.
- Maternicki Jerzy, *U progu niepodległości*, w: tenże, *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2009, s. 304–314.
- Modelski Teofil E., *Działalność naukowa Ś.p. Stanisława Zakrzewskiego*, Lwów 1936.
- Pawelec Tomasz, *Myśl metodologiczna Marcelego Handelsmana*, Lublin 1994.
- Piskurewicz Jan, Zasztowt Leszek, *Towarzystwo Naukowe Warszawskie*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, 49, 1986, s. 65–66.
- Pisulińska Joanna, *Rzecz o przyjaźni i nauce historycznej. Listy Franciszka Bujaka do Stanisława Zakrzewskiego w zbiorach Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 81, 2020, s. 361–397.
- Pisulińska Joanna, *Zagadnienie syntezy w refleksji metodologicznej i dziejopisarstwie Stanisława Zakrzewskiego*, w: *Badacze przeszłości wobec wyzwań XIX–XXI wieku*, red. Katarzyna Błachowska, Zbigniew Romek, Marcin Wolniewicz, Warszawa 2013, s. 213–227.
- Skrzypek Józef, *Bibliografia prac profesora dr. Stanisława Zakrzewskiego*, w: *Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego*, Lwów 1934, s. IX–XXV.
- Szwankowska Hanna, *Dzieje Towarzystwa Miłośników Historii*, w: *Towarzystwo Miłośników Historii. Stulecie 1906–2006*, red. Andrzej Rachuba, Henryk Rutkowski, Warszawa 2006, s. 5–21.
- Śreniowska Krystyna, *Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893–1936*, Łódź 1956.

- Tyszkiewicz Jan, *Stanisław Zakrzewski był nie tylko mediewistą*, w: *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, cz. 3, red. Jerzy Maternicki, Warszawa 1989, s. 119–131.
- Węcowski Piotr, *Marceli Handelsman (1882–1945)*, w: Marceli Handelsman, *Historyka*, oprac. Piotr Węcowski, Warszawa 2010, s. 335–346.
- Węcowski Piotr, *Przedwojenne listy Aleksandra i Ireny Gieysztorów do Marceliego Handelsmana*, „Kwartalnik Historyczny”, 127, 2020, 1, s. 95–129.
- Widerszal Ludwik, *VIII Międzynarodowy Kongres Nauk Historycznych w Zurychu, 28 sierpnia – 3 września 1938 r.*, „Kwartalnik Historyczny”, 52, 1938, s. 585–590.
- Willaume Małgorzata, *Listy Marceliego Handelsmana do Zygmunta Lubicz-Zaleskiego (1911–1939)*, „Akta Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu”, 2, 1993, s. 165–235.
- Włodarski Bronisław, *Zarys biograficzny (Stanisława Zakrzewskiego)*, w: Stanisław Zakrzewski, *Zagadnienia historyczne*, t. 1, Lwów 1936, s. VII–XVI.
- Woliński Janusz, *Marceli Handelsman (1882–1945)*, „Kwartalnik Historyczny”, 53, 1939–1946, 3–4, s. 503–511.
- Zajązkowski Stanisław, *Stanisław Zakrzewski 1873–1936*, „Ateneum Wileńskie”, 1936, s. 905–944.
- Zamorski Krzysztof, *Przez profesjonalizację do międzynarodowej ekumeny historyków. Historiografia polska na międzynarodowych kongresach nauk historycznych w latach 1898–1938*, Kraków 2020.